GEÇİVERMİŞ GELECEK

SENCER DİVİTÇİOĞLU

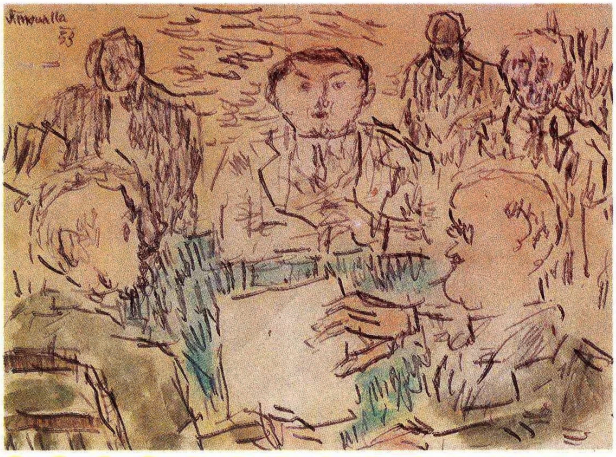

ARAŞTIRMA DİZİSİ
BAĞLAM

GEÇİVERMİŞ GELECEK

SENCER DİVİTÇİOĞLU

BAĞLAM

Bağlam Yayınları/43
İnceleme - Araştırma/17
Sencer Divitçioğlu Toplu Çalışmalar/1

Kasım 1991

ISBN 975 - 7696 - 24 - 2

Kapak Resmi : Fikret Muallâ, **Sırtlanlar** dizisinden
(Sencer Divitçioğlu Koleksiyonu)

BAĞLAM YAYINCILIK
Ankara Cd. 13/1 34410
Cağaloğlu-İST. Tel. : 513 59 68

ÖNSÖZ

"Tıpkı oyun biter bitmez üstündekileri değiştirip giden bir oyuncu gibi."

Kavafis

*Kavafis'den Kırk Şiir**

Geçmişte yazmış olduğum makaleler, başkaları tarafından çekilmiş benim fotoğraflarım değil, benim tarafımdan çekilmiş başkalarının (kişiler, toplum, olaylar) fotoğraflarıdır. Birinci tür fotoğraflar bir albüme yerleştirilir; beni sevenler ve kendim için. İkinci tür fotoğraflar ise, bir kitapta derlenir; sosyal bilimleri sevenler için. Bunun vargısı, albüm evde saklanır, kitapsa yayımlanır.

Bu kitapta yeralan on makale (ne kadar az!) aşağı yukarı, otuz yıllık (1960-1988) bir dönemi kapsıyor. Makaleleri derlemedeki amaç, Türk toplumunun çok çalkantılı ve pek kritik olan bu döneminde, sadece akademik faaliyetlerile yetinen, fakat yine de sosyal olaylardan etkilenmezlik etmiyen bir üniversite hocasının (S.D.), dinamik bir yapı içinde oluşan ve evrilen, devlet, sınıflar, mülkiyet ilişkileri, iktisadî gelişme, askerî darbeler, kemalizm, kapitalizm, demokrasi, marxizm, sosyalizm, emperyalizm ve komünizm vs. gibi, o vakit için adamakıllı geçerli olan sosyal fenomenler üzerindeki düşüncelerini, kronolojik bir düzene göre, sergilemektir.

Amaç böyle belirlenince, ilk makaleler dahil, hiçbirinin aslına dokunulmadığını söylemek bile abestir. Hepsi, asılları gibi durup durmaktadır. Fakat, çoklukla, hele ilk makalelerimin bazılarında bulunan eski kelimeleri günümüz Türkçesine çevirmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. «Çevirinin» makalenin özünü örselediğini sanmıyorum.

(*) (1982) *Kavafis'den Kırk Şiir*, (Çev. C. Çapan) Adam Yayınevi.

Yalnız iki makale (9 ve 10) üzerinde ufak bir açıklamada bulunacağım:

9. Makaleyi A ve B olarak ayırmamın tek nedeni, ogünkü bir denk-gelmeyişin sonucudur. Makalenin özgün başlığı «Bay Ecevit, Bay Demirel ve Bay Sosyalist» idi. Fakat, her nedense, benim rızamla, röportaj haline getirilen makaleden «Bay Sosyalist» bölümü çıkartıldı ve kırpık kalan «Bay Ecevit, Bay Demirel» bölümü (9.A) basıldı. Oysa, hem kendi dürüstlüğüm, hem de makalenin tutarlığı için «Bay Sosyalist»in de aynı makale içinde yayımlanması gerekiyordu. Ne ise, bu iş bir süre sonra gerçekleşti (9.B).

10. Makale, arkadaşım ve meslektaşım merhum İdris Küçükömer'in ölümü üzerine kaleme alınmış üç kısa makalenin biraraya getirilmesiyle oluşmuştur. Sanırım, bu biçimiyle makalè daha bir bütünlük kazanmış sayılır.

Makaleleri (fotoğrafları), teker teker, kronolojik olarak önüme serdiğimde, benim özgül marxist objektifimden açıklanan (yoksa «anlama» mı?) olguların ve gelişen olayların sürekli diziler *oluşturduğunu gözlemliyorum. Eğer, fotoğrafların arası karelerle doldurulursa adeta bir filim bu... Filimse eğer, hal kipi ortadan kalkıp, yerini, sürekliliği imgeliyen, geçmiş ve geleceği birlikte kapsıyan, «dolaylı geçmiş - gelecek» birleşik kipine bırakır. Bundan dolayı, kitabın adını* Geçivermiş Gelecek *koydum. Bu hoş bir başlık olmasına rağmen, albüm için o kadar da albenili değil. Öyle ya, otuz yıl arayla baktığınız fotoğraflarınız hiç de «geçivermiş gelecek» gibi durmuyor; aksine, gelip - geçmiş bir geçmiş onlar.*

Bana, benim bile «saçma» diyemiyeceğim, bu makaleleri yeniden ve toplu halde yayınlama fırsatını veren Bağlam Yayınları'na teşekkürlerimi sunarım. Sağ olsunlar.

Podima, Eylül 1991 Sencer Divitçioğlu

İÇİNDEKİLER

1.	İktisadî Sistemler ve Kuralları	**9**
2.	İktisadî Sorun, Sistemler ve Sınıflar	**13**
3.	Sistem Seçişi Hakkında Bir Deneme	**21**
4.	Kimin İçin Karma Ekonomi	**35**
5.	Ü. Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine	**41**
6.	Türk Sosyalizmi Halka Dayanarak Kurulmalıdır	**49**
7.	Yarınki Türk Sosyalizminin Potansiyeli	**57**
8.	Fetişizm, Sosyalizm ve Keçiler	**69**
9.A.	Bay Ecevit, Bay Demirel ve Bay Sosyalist	**77**
9.B.	Bay Ecevit, Bay Demirel ve Bay Sosyalist	**85**
10.	İdris Küçükömer	**91**
	Kaynakça	**111**

1

İKTİSADÎ SİSTEMLER ve KURALLARI

PİYASADA mal ve hizmetlerin fiyatlarının nasıl belirleneceği, millî gelir ve servetten bireye düşecek payın belirtilmesi, bireyin satın aldığı malların miktarının enflâsyon veya deflâsyon (fiyat düşmesi) etkisiyle nasıl bir seyir takip edeceği, işsiz mi kalınacağı yoksa iş koşulları düzelerek daha yüksek bir gelir mi elde edileceği soruları iktisadî hayata üretici ve tüketici olarak katılan her bireyi bütünüyle ilgilendirmektedir. Bütünüyle ilgilendirmektedir çünkü, maddî hayatımızın devamı, iyileşmesi veya kötüleşmesi ancak bu soruların çözümüne bağlıdır. Bundan dolayı demokratik bir toplumda, bu kadar hayatî bir sorunun çözüm yollarının belirlenmesinde bireye istediği iktisadî sistemi serbestçe seçme hakkı tanınmalıdır. Birey dilerse liberal sistemi, dilerse sosyalist sistemi seçebilmelidir.

Bireyin iktisadî faaliyetlere katılmasıyla kendiliğinden ortaya çıkan bu sorunların çözümü, her iki iktisadî sistemin de görevidir. İlki, çözüm yolu olarak iktisadî alanda piyasa mekanizmasını ve hukukî alanda serbest teşebbüslerin özel mülkiyette oluşunu; ikincisi ise iktisadî alanda plânlamayı ve hukukî alanda da işletmelerde devlet mülkiyetini kabul etmektedir. Kapita-

(*) *Dünya* Gazetesi, 6 Temmuz 1968.

list - liberal sistemi tutanlar, özel mülk sahibi serbest teşebbüsün fiyatların göstergesi altında, piyasa için en uygun malları üreteceklerine inanmaktadırlar. Sosyalist sistemi savunanlar ise, devletin sahip olduğu işletmelerin, fiyat göstergesine bağlı olmadan, hazırlanacak ekonomi çapındaki plânlara göre, üretimi yürüteceklerine güvenmektedirler. Bilinen bir şey varsa, o da her iki sistem, ayrı yollardan olsa bile, bireyi ilgilendiren iktisadî sorunların çözümünde başarı sağlayabilir. Bundan dolayı, demokratik ülkelerde, hangi iktisadî sistemin seçileceği bir tek seçicinin kişisel kararlarına bırakılamaz. Ancak halkın kişisel siyasal eğilimleri seçilecek iktisadî sistemi belirleyebilir.

Her iktisadî sistemin gözetmek zorunda olduğu kurallar vardır. Kapitalist - liberal sistemde bireycilik, serbest rekabet ve özel mülkiyet oyununun kurallarındandır. Bu sistemi uygulamak isteyen siyasal organ, denilen kurallara uymazsa, sistemin sağlıklı olarak işleyeceğini ummak boşunadır. Kâr amacına göre hareket etmekte olan müteşebbisin ürettiği malın fiatına konulan narh, malı piyasadan kaçırır, karaborsada ortaya çıkarır. Piyasada beliren emek fiatının üstüne çıkarılan bir ücret düzeyi müteşebbisi bir kısım işçilere yol vermek durumunda bırakır. İşsizlik artar. Kapitalizm kendi kurallarını bozan bir müdahaleciliğe düşmandır, onunla bağdaşamaz.

Sosyalist sistemin de kendine has kuralları vardır. Sosyalistleştirilmiş sanayi dallarında güdülen amaç, genel bir plâna göre hazırlanmış, ülkenin iktisadî çıkarlarıdır. Bu amaç unutulup, firmalar piyasada kârlılık esasına göre davranırlarsa, kurulan plânın allak - bullak olacağı aşikardır. Sosyalistleştirilmiş firmalar liberal bir ortam içinde yaşayamaz. Memleketin iktisadî çıkarları-

nı sağlayacağı umulan yatırımlar dururken, eldeki tasarrufların liberal esaslara göre başka üretim alanlarına aktarılması ülkenin yatırım fonunu zayıflatır, plânın gerçekleştirilmesi önlenir. Bütün bu söylenenlere başka bir sürü sebep daha eklenirse, sosyalist sistemin liberalizmle bağdaşamayacağı açıkça gözükecektir.

Demokrasiyi benimsemiş bir ülkede, halkın çoğunluğunun oyuyla iktidara gelen bir hükûmetin, seçilen iktisadî sistemin kurallarına uyması şarttır. Bu kurallar çiğnenemez, aksi halde sistem intikam alır. Halk Partisi'nin «beşyıllık plânları» arkasında bir sözde – sosyalizmin gizli oluşu, Demokrat Parti'nin «serbest teşebbüs» efsanesinin arkasında da bir sözde – liberalizmin saklı oluşu bilinen bir durumdur. Fakat bu iki ayrı sistemin her iki parti tarafından soysuzlaştırılarak uygulanışı Halk Partisi'ni bozuk bir devletçiliğe, Demokrat Parti'yi ise ne – idüğü – belirsiz bir müdahaleciliğe götürmüştür. Tartışmasız kabul edilen ve onyıllık evrelerle arka arkaya yürütülen bu sözde iktisadî sistemlerin başarısızlığı, kısacık ömürleriyle önümüzdedir. Hangi yoldan olursa olsun, Halk Partisi iktidarını Demokrat Parti'ye, Demokrat Parti de iktidarını geçici hükûmete devretmek zorunda kalmıştır.

Bütün bu söylenilenlerden salt iktisadî sistemlerin - liberal ya da sosyalist olsun – başıboş bırakılmasının gerekli olduğu sonucunun çıkarılması hatalıdır. Her partinin, seçilen iktisadî sistem içinde kalması koşuluyla, bir iktisat siyaseti izleyeceği doğaldır. Fakat bu iktisat siyaseti izlenirken verilen kurallardan ayrılmamak gerekir. Halk Partisi'nin sanayileşme iktisat politikasını tarım kesiminin sömürülmesi ile gerçekleştirdiği, Demokrat Parti'nin enflâsyonla kalkınma siyasetinin de işçi ve orta sınıf halkın ezilmesi pahasına elde edildiği

bir gerçektir. Bundan dolayı geçici evrim (inkılâp) hükûmetinin de, kabul ettiği iktisadî sistem sınırları içinde, sistemin kurallarına uyması lüzumuna işaret etmek isteriz. Bir aylık bir geçmişiyle izlediği ve izleyeceği iktisat siyasetinin niteliği hakkında henüz bir bilgimiz yoksa da şimdiki para, kredi ve vergileme alanında aldığı kararlarla, geleceğe ait plânlama siyasetinde atacağı adımların pek hesaplı olması gerekmektedir. Oyunun kurallarının bozulması halinde oyun yanlış oynanmış olur.

2

İKTİSADÎ SORUN, SİSTEMLER ve SINIFLAR

1.1. Yaşamak için yemek, yemek için de emek sarfetmek (çalışmak) gerekir. Nitekim insanoğlu durmadan yer, dinlenmeden çalışır. İlkel topluluklarda yemek ihtiyacını gidermek için doğaya yönelen bu basit emek eylemi insanın doğa üzerindeki hâkimiyet sürecinin ilk adımıdır. İnsanoğlu kendi tarihini «çalışma» ile kurmaya başlar.

1.2. İşbölümü ve uzmanlaşmaya dayanan toplumlarda emek-yemek ilişkisinin kapsamı daha geniştir. Zaman akımı içinde sürekli olarak yeni ihtiyaçlar yaratılmakta, bu ihtiyaçları gidermek için yeni araçlarla yeni mal ve hizmetler üretilmektedir. Böylece insanın salt emeği yerini üretilmiş araca, yemek de yerini üretilmiş mal ve hizmetlere bırakmıştır. Artık insanoğlunun karşısından doğa silinmiş, yerine üretilmiş nesneler geçmiştir. Emek-yemek ilişkisi, insan-nesne ilişkisine dönüşmüştür.

1.3. Toplumsal bir varlık olan insan, insan-nesne ilişkisi yanında insan-insan ilişkisini de kurar. Bu bi-

(*) *Eylem*, (1964), sayı 2.

rinci ilişkinin kaçınılmaz bir sonucudur. Çünkü, mal ve hizmetlerin üretilmesi için insanlar arasında bir işbirliğine ihtiyaç olduğu gibi, üretilen malların tüketilmesi için bunların değişmesi de şarttır.

1.4. Böylece insanın tarihsel gelişiminde insan-nesne ilişkisi insan-insan ilişkisi ile diyalektik olarak bütünlenir. Emek süreci ile hayvanlıktan kurtulan insan, tarihsel gelişimini ancak toplum içinde gerçekleştirir.

2.1. Toplumda yaşayan birey, önce insan-nesne ilişkisinden dolayı :

i) Bugünkü ihtiyaçlarını karşılamak için hangi mal ve hizmetleri alacağını (dağılım),

ii) Bugünkü ihtiyaçlarını tatminden vazgeçtiği takdirde, yarınki ihtiyaçlarını hangi düzeyde karşılayacağını (büyüme),

ve sonra da, insan-insan ilişkisinden dolayı,

iii) Üretime katılmasının payının ne olduğunu (bölüşüm) bilmek ister.

2.2. Toplum hayatında insan-nesne ve insan-insan diyalektiğinden doğan; kaynakların dağılımı, iktisadî büyüme ve gelirin bölüşümü adları altında toplanan bu üçlü *iktisadî sorun*, insanın doğaya hâkimiyet sürecinin ve dolayısı ile insanoğlunun gelişiminin bir *sine quo non*'udur (insan onsuz olamaz!). İktisadî sorun, insanın tarihi ile başlar, yoksa tarihin bir sonucu değildir.

2.3. Bundan dolayı her insanın kendi iktisadî sorunuyla yakından ilgilenmesi tabiîdir. Birey, iktisadî sorununu halletmeye – hem de bunu optimum (en uygun) bir tarzda halletmeye çalışır. Bunu yapmaya muktedirdir çünkü, insan akıllıdır, hesap

yapabilir. Öyle ise, toplumda herkes; i) kaynaklarını mal ve hizmetler arasında optimum dağıtmaya; ii) bunları zaman içinde optimum ayırmaya ve iii) yaratılan üründen optimum bir pay almaya çalışır. Birey, bunu başardığı oranda iktisadî *refahını,* ya da başka bir deyişle, iktisadî dengesini gerçekleştirmiş olur.

2.4. Bireyin kendi refah yolunu bulmak için iktisadî hesabını yapmada yardımcı bir hesap makinasına ihtiyacı vardır. İhtiyacı vardır, çünkü, çözmek zorunda olduğu iktisadî hesap sayısız bilinmeyenli, sayısız denklemler halindedir. Kullanılacak makine, hem bu sayısız değişkenli denklemleri çözmeli, hem de bunları optimum çözebilmelidir. Yani, bu hesap makinasına göre birey kaynaklarını israf etmeden kullanmalı, gelecek uğruna bugününü feda etmemeli ve topluma kattığının altında bir pay almamalıdır.

2.5. Hemen söyleyelim ki, modern toplumlarda bireyin refahını gerçekleştirme yolunda yapacağı iktisadî hesabı çözecek makina bir değil, iki tanedir: *Piyasa ve Plânlama.* Bu olgudan ötürü, birey her iki makina arasında bir seçiş yapmalıdır. Seçiş kendisinin en doğal bir hakkıdır, çünkü refaha gidecek yolu ancak kendisi bilir (iktisadî sorununu ancak kendisi halleder).

3.1. Dağılım, büyüme ve bölüşüm üçlüsü olarak gösterilen bireysel iktisadî sorun, piyasa ile nasıl çözülür?

Birey geliri verilmiş iken piyasadaki fiatlara göre optimum bir mal-hizmet birleşimi talep eder. Piyasa fiatlarının göstergesine uyularak gelir, mal

ve hizmetler arasında dağıtılır. Bu, gelirin zaman içindeki dağılımında da böyledir. Faizin göstergesine göre tasarruflar (analiz klâsiktir!) artar veya azalır. Yani faize göre bugünkü tüketiminden vazgeçilir, yarını besleyecek yatırımlar için. Nihayet, üretim faktörlerinin sahibi olarak birey, yine fiatların (ücret, faiz, rant ve kâr birer fiat değil mi?) göstergesine göre çalışacağı ya da, kaynağını çalıştıracağı üretim dalını seçer. Böylece piyasa makinası, bireyin her an yapmaya mecbur olduğu iktisadî hesabı yapmada yardımcı olur.

3.2. Piyasa, ancak belirli bir soyut sistemde(1) işler. Bu sistem, öyledir ki, *homo economicus* olan birey tüketim ve üretim kesiminde sadece piyasada oluşan fiatlara göre mal ve hizmet talep eder ya da üretir. Bu son noktada, sistem özel teşebbüs fikrini içermektedir. İktisadî sorunun halli için gereken bu liberal zihniyetin tam olarak işlemesi, ancak mal ve üretim faktörlerinin özel mülkiyette oluşuna bağlıdır. Oysa, özel mülkiyet kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçasıdır. Öyle ise, kendi iktisadî sorununu halletmek için piyasayı seçen birey ister-istemez kapitalist sistemi seçmiş olur.

3.3. Dağılım, büyüme ve bölüşüm üçlüsü olarak nitelendirilen iktisadî sorun, plânlama ile nasıl çözülür?

Bireyin muhakkak gidermesi gereken ihtiyaçları(2) gelirine bakılmaksızın plânlama tarafından

(1) Soyut *ya da à priori* sistem ile kastedilen mükemmel bir «model»dir. Gerçek hayatta bu mükemmel modelden daima sapmalar olabilir. Ne var ki, sapmalar analizi değiştirmeyip, herhangi bir *à priori* sistemin ağır bastığı bir karma durumu gösterir.

(2) Diğer bireysel ihtiyaçların tatmininde «talep fiatının», yani piyasanın görevi kabul edilebilir. Fakat bu plânlama ile bir çelişme değildir.

ve ekonominin takadı nisbetince bazen bedelsiz olarak, fakat çoklukla bir bedel karşılığında giderilir. Bu ihtiyaçlar sırayla barınma, eğitim, sağlık ve bazen de yiyecek olabilir. Herkes bu gibi ihtiyaçlarının giderilmesinde toplumsal gelirden payına düşeni alır. Tüketim kesiminde kabul edilen «plânlamaya –göre– dağılım» ilkesi, üretim kesimi için daha belirlidir. Üretim faktörlerinin çeşitli sanayi dallarına kayması, ancak plânlamanın göstergesine göre yapılır. Bu ilke, kaynakların zaman içindeki dağılımında da uygulanır. Ekonominin belirli bir büyüme haddine erişmesi için plânlama, gelirden tasarruflara aktarılacak kısmı belirler. Kaynak gelirlerinin belirlenmesi ise şöyledir: Plânlama emek-dışı faktörler için «muhasebe fiatları» saptar ve bunların gelirini belirler. Emek için saptanacak reel ücret haddi ise doğallıkla işgücü arz ve talebine bağlı olmadan ekonominin gelir düzeyine göre hesap edilir.

3.4. Plânlama, ancak belirli bir soyut sistemde işleyebilir. Bu sistem öyle olmalıdır ki, Hegel'gil anlamı ile toplumla yeniden - tamlaşan *(réintégré)* birey, bilim ve teknolojiye dayanan plânlamanın göstergelerine göre mal ve hizmet tüketir (büyük istisnaları olabilir) ve üretir. Bu toplumcu zihniyet ancak üretim araçlarının millîleştirilmesi ile beslenince istenilen ortam yaratılır. Millîleştirme ise sosyalist sistemin aslî bir öğesidir. Öyle ise, kendi iktisadî sorununu halletmek için plânlamayı seçen birey, ister-istemez sosyalist sistemi seçmiş olur.

3.5. Kaynakların dağılımı, iktisadî büyüme ve gelir bölüşümü üçlüsü bireyin olduğu kadar, toplumun da

iktisadî sorunudur. İçinde yaşanılan her çağdaş toplum, belirli bir dönemde, kaynaklarını optimum dağıtmak, ekonomiye optimum bir büyüme haddi sağlamak ve millî gelirini halk arasında optimum bölüştürmek ödevindedir. Çünkü, bunun aksi israf, dengesizlik ve hakkaniyetsizlik olur. Her çağdaş toplumun görevi, kendi vatandaşlarına optimum refahı getirmek; onların bireysel dengesini sağlamaktır. Bu bakımdan, toplumun iktisadî hesabını yapmak için seçeceği makine (piyasa ya da plânlama) ve dolayısı ile benimseyeceği iktisadî sistem (kapitalizm ya da sosyalizm) birey için önemlidir. Bu toplumu oluşturan bireylerin hayatî bir sorunudur *par excellence*.

4.1. Okur herhalde dikkat etmiştir. Yukardaki analiz, yeryüzüne yeni inmiş Merihlilere göre yapılmıştır. Dünyada şimdiye dek hiç yaşamamış yaratıklara sizin, denmiştir, dünyada insan-nesne ve insan-insan ilişkilerinizden dolayı şöyle bir iktisadî sorununuz olacak ve bunu halletmek için de şu veya bu makinayı (dolayısı ile şu veya bu sistemi) seçeceksiniz! Ve onlar da yeryüzündeki tarihlerine iktisadî sistemlerini seçerek başlayacaklardır. Fakat bu analiz tarzı, bireyin dilediği iktisadî sistemi seçme hakkı bakımından *gerekli* ise de, *yeterli* değildir. Çünkü, insanoğlu, Merihlinin aksine, tarihine seçerek başlamaz, fakat tarihinin bir sonucu olarak seçer. Tarihinin başlangıcında olan iktisadî sorunu, tarihinin sonucunda halledilir (halledilmeye yönelir). İnsan halihazırda, herhangi bir sistem içinde yaşadığından, sistemi *à posteriori* yargılayabilir. Öyle ise, birey ile sistem arasındaki diyalektik gerçek, ancak insanın belirli bir sisteme oturtulması ile anlaşılır.

4.2. Verilmiş bir sistem içinde, önce, insan-nesne ilişkisinden dolayı bireyin iktisadî sorununun halli yolunda kullandığı araç ve amaçlar, toplumun öteki bireylerinin araç ve amaçları ile çatışma haline geçebilir. Sonra da, insan-insan ilişkisinden dolayı birey, toplumun öteki bireyleri ile zıdlık haline girebilir. Her iki halde de, toplumda bazı kimselerin iktisadî optimumları gerçekleşmemiştir. Buna karşılık, benimsenen iktisadî sistemde iktisadî optimumları zedelenmemiş bireyler de vardır. Doğallıkla, birincilere göre seçilen hesap makinası ve dolayısıyla iktisadî sistem kusurlu, ikincilere göre mükemmeldir.

4.3. Birey, seçilen sistem içinde, kendi iktisadî refahının gerçekleşmediğine (ya da, gerçekleştiğine) inandığı an, toplumda kendisi ile aynı durumda olanlarla çıkar birliğine gider. Toplumda bireyler arasında çıkar birliğinin kurulması *iktisadî öbek veya sınıfların* doğuşuna neden olur. Artık iktisadî sistem içinde halledilmesi gereken iktisadî sorun, bireysel olmayıp, öbek ve sınıfların iktisadî sorunudur. Böylece insan-nesne ve insan-insan ilişkileri ortadan silinip toplumdaki yerini sınıf-nesne ve sınıf-sınıf ilişkilerine bırakmıştır. Bundan böyle, her öbek ve sınıf kendisinin iktisadî refahını sağlayacak sistemi seçmeğe, ya da diğerine kabul ettirmeğe çalışacaktır. Bu, her sınıfın en doğal bir hakkıdır.

5.1. Tarihin sonucu olarak iktisadî sınıflar sistemlerini seçer. İçinde yaşanılan sisteme itirazlar yükseldiği anda, seçiş başlamıştır. Seçişin başlaması ile o sistem aşılmaya doğru yönelmiştir bile. Aşılma süreci, içinde yaşanılan toplum karmaşığının

bir fonksiyonu olup, her yapıda değişik şekillerde belirir (evrim, ya da devrim halleri).

5.2. Yukarda sözü edilen Merihliler, belki de az-gelişmiş ülkelerin halkıdır. Onlar da derebeylik sistemi üzerine kurulmuş geri bir ekonominin insanları olduklarından henüz her iki sistemde tam olarak yaşamamışlardır. Maamafih, Merihlilerden farklı olarak bildikleri şey, insanlık tarihidir. Bundan dolayı seçiş, kapılarına dayandığı vakit, insanlık tarihini gözönünde bulundurarak, benimseyecekleri iktisadî sistemi seçmelidirler.

3

SİSTEM SEÇİŞİ HAKKINDA BİR DENEME

İNSAN yaşadığı ülkede, o ortamdaki fikir ve eğilimlere göre dilediği iktisadî sistemi seçer - seçmeye hakkı vardır (1). Bu fikir ve eğilimler yaşanılan toplumun nesnel verilerini yansıttığı gibi, çağdaş ülkelerde gerçekleşen ya da sözü edilen fikir ve eğilimleri de ister-istemez yansıtmaktadır. Böylece seçiş bir kertede olup bitmiş bir işlem olmayıp, bir süreçtir. Çünkü uzun sürede, bir yandan toplumun nesnel koşulları değişmekte (dolayısı ile fikir ve eğilimleri değişmekte), öte yandan, toplumun haberleşme ile bağlı olduğu fikir ve eğilimler gelişmektedir.

Seçiş, birey için yeni bir iktisadî *refah (optimisation)* aramak zorunluluğundan doğar. Verilmiş sistemde refahının gerçekleşmediğini anlayan birey benimsediği fikir ve eğilimlere göre yeni bir sistem seçmeye doğru yönelir.

(*) *Eylem* (1965), sayı 12.
Bu denemenin nihaî şeklini almasında arkadaşım Dr. Sevim Görgün'ün yardımının payı büyüktür. Kendisine teşekkür ederim.

(1) S. Divitçioğlu (1964), «İktisadî Sorun, Sistemler ve Sınıflar», *Eylem*, Sayı 2.

Aşağıda böyle bir sistem seçişi analizine girişilmiştir.

Analize göre seçilecek sistemler, içinde yaşanılan yüzyılın belirli iktisadî sistemler olup, bunlar veridir. Çağımızda anahatları ile birbirlerinden kesinlikle ayrılmış iki ayrı sistem vardır: kapitalizm ve sosyalizm. Bu iki sistem arasındaki bütün karma sistemler, ya kapitalizmin ya da sosyalizmin belirgin niteliklerini taşıdığından bizi ilgilendirmemektedir. Ayrıca, sistemlerin meydana geliş nedenleri ve tarih boyunca birbirlerine öngeliş sorunlarıyla uğraşmamaktayız. Aranılan sadece bu iki sistem verilmişken, birey için seçiş ne olmalıdır? O kadar.

Analizde benimsenilen yöntem değişiktir. Varolan sistemler bilinmezlikten gelinerek, bireye (vatandaşa) iktisadî sistemden ne beklediği sorulmuştur. Yanıt, aksiyom olarak alınıp, bundan tümdengelimsel yöntemle istenilen – en-iyi – sistem teoremi çıkarılmaya çalışılmıştır. Daha sonra, hali hazır sistemler (kapitalizm ve sosyalizm), bu istenilen –en-iyi– sistem teoremi ile sınanarak, hangi sistemin bu teoremi tatmin ettiği araştırılmıştır. Teorem ile uyuşan sisteme «seçilir sistem», uyuşmayana «seçilmez sistem» denilmiştir.

I

A. Birey için –en-iyi– iktisadî sistem, tercihlerini tam olarak yansıtan sistemdir. Ancak böyle bir sistemde bireyin refahı gerçekleşebilir. Bunun dışında, başkalarının (hangi tipten olursa olsun bir oligarşi) ya da bir üstün-insanın (diktatörlük diyelim buna) tercihlerinin kendi tercihleri yerine kullanıldığı bir sistemde, bireysel refah ortaya çıkamaz.

Birey toplumun bir üyesi olduğundan, söz konusu refahı toplumsal iktisadî refahıdır. Bu sadece gelirine göre sağladığı bir bireysel refah seviyesi olmayıp (sadece Pareto optimumu değil), bütün toplumsal ihtiyaçlarına cevap veren bir refah seviyesi olmalıdır. İnsanın çarşıdan kuşbaşı et alması refahı için yetmez, ayrıca çocuğunun da eğitilmesi gerekir.

Buna göre, «bireyin seçeceği en-iyi-iktisadî sistem, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarına göre tercihlerini tam olarak yansıtan sistemdir» ifadesini bir aksiom olarak kabul edebiliriz. Sanıyorum ki bu yirminci yüzyılda yaşayan her insan için cerhedilemez bir gerçektir.

B. Birey iktisadî sistemde tercihlerini iki şekilde yansıtabilir. İlki tercihlerini doğrudan, piyasada açıklayarak, sonra da dolaylı olarak, devlete devrederek. Birinci halde, birey mallara atfettiği öznel faydaya göre tercihlerini piyasada açıklar; geliri ile desteklenen talebini, kendi tercihlerine göre mallar arasında dağıtır. İkinci halde ise, kendi geliri ile gerçekleştirme imkânı olmayan tercihlerini devlete aktararak tercihlerini açıklamasını ister (toplumsal ihtiyaca göre talep). Ya kendi tercihlerine göre geliri ile piyasadan kravat alır ya da geliri yetmediğinden tarlasını sürmek için devletten traktör ister. Dikkat edilirse her iki halde de, sözü edilen bireyin ihtiyaçlarıdır. Yalnız bu ihtiyaçlar bazen geliri ile karşılanırken, ötekiler devletçe giderilmektedir.

Öyle ise, bireyin refahı iki ayrı fonksiyon tarafından belirlenir: i) Bireysel tercih fonksiyonu; ii) Devletin tercih fonksiyonu. Her iki tercih fonksiyonunu kapsayan bir sisteme «çift tercih sistemi» denilebilir(2).

(2) Drenoski, J. (1963) «A Dual Preference System» *in* Leeman (ed.) *Capitalism, Market Socialism and Central Planning.* Houston Mifin G.: Boston.

Bireysel tercih fonksiyonu basittir, şu anlamda ki; birey mala atfettiği öznel faydaya göre, gelirinin tahdidi altında, hangi fiyattan ne kadar talep ettiğini piyasada açıklar.

Devlet tercih fonksiyonu ise biraz daha karışıktır. Çünkü önce, bireysel tercihlerin hangi yoldan devlete devredildiğini bilmek, sonra da devletin tercihlerini nasıl açıkladığını göstermek gerekmektedir.

Kendi refahının *(optimisation'u)* peşinde koşan birey, toplumda yalnız değildir. Birey toplumda kendisi gibi olanlarla çıkar birliğine gittiği vakit, iktisadî sınıf ya da öbekler doğar(3). Bu olgudan dolayı bireyin refah sorunu, çoklukla, sınıf ya da öbeğin refah sorunu olmaktadır. Eğer birey tercihlerini geliri ile gerçekleştiremeyeceğinden dolayı devlete devretmişse, bu aynı zamanda mensup olduğu sınıfın tercihlerinin de devlete devredilmesi demektir (aksi halde birey o sınıfa mensup değildir). Bundan böyle, devlet sınıf ya da öbeğin tercihlerini yansıtmakla görevlidir. Dikkat edilirse artık bireysel öznel fayda ortadan silinmiş, yerini bir sınıfın (tek) toplumsal nesnel faydası almıştır. Bu nesnel fayda devletin mal ve hizmete atfettiği fayda olup, *toplumsal fayda fonksiyonu* adı altında, devletin tercih fonksiyonunu teşkil eder (o sınıfın politik organı etkilediği oranda).

Bireyden devlete devredilen tercihler nasıl açıklanacaktır? Bireysel tercihler sınıfın tercihlerine ve *pari passu* devletin tercihlerine dönüşünce, fayda nesnel bir nitelik kazanacağından, devletin tercihler dizisi belli

(3) Divitçioğlu, *op. cit.*

olacaktır. Böylece hangi mal ve hizmetin ne kadar üretileceği belirecektir. Mamafih, bu tercihlerin gerçekleşmesi için üretilecek mal ve hizmet miktarının ancak «üretim imkânları eğrisi» üzerinde olması şarttır. Tercihler üretim imkânları ile uyuştuğu sürece, devlet plânlamada tercihlerini açıklayabilir(4). Açıklanmış tercihler biliniyorken; yani üretilecek malların miktarı biliniyorken, bunların nisbî fiyatları bulunabilir. Nihayet, iki malın üretimindeki marjinal teknik ikâme haddi, aynı zamanda o malların nisbî fiyatlarını (gölge fiyatlar olarak) verecektir. Bu yoldan, devletin tercih fonksiyonuna göre, üretilen malların mübadele hadleri de belirlenmiş olur(5).

C. Anlaşılacağı gibi, çift tercih sistemine göre ekonomide iki «karar alanı» vardır. İlki üretim ve tüketim kesiminde bireysel tercihlerin, bireysel kararlarla gerçekleştiği alan: piyasa. İkincisi, özellikle üretim ve hizmetler kesiminde, bireysel tercihlerin devlet kararları ile gerçekleştiği alan: plânlama. İçinde yaşanılan sisteme göre bazen bireysel, bazen de devlet karar alanı daha geniş olabilir. Salt kapitalist sistemde piyasa alanı

---

(4) Lange, O. (1938) «On the Theory of Socialism», *in B. E.* Lippincott. *On the Theory of Socialism,* The University of Minnesota Press: Minniapolis.

(5) Bireysel trecihlerin yansıdığı piyasada eğer tam rekabet varsa, fiatlar denge fiatı olduğundan optimisation sağlanır. Ayni şekilde, devlet tercihlerinin yansıdığı plânlamada, nisbî *gölge fiatları* biliniyorsa -ki bunları mutlak gölge fiatları yapmak kolaydır- denge fiyatları bulunmuş demektir ve bundan dolayı da optimisation sağlanır. «İkili teorem» diye adlandırılan bu teorem için bakınız: Koopmans T.C. (1957), *Three Essays on the State of Economic Science,* Mc Graw Hill, New York.

bütün ekonomiyi kaplar, salt sosyalist sistemde ise plânlama bütün ekonomiyi içine alır. Fakat çoklukla bu iki karar alanının yanyana bulunduğunu görmekteyiz(6). Bazen piyasa, bazen de plânlama ağır basarak... Önemli olan husus: i) karar alanlarının değişik sistemlere göre, neden böyle dağıldığını bilmek ve ii) farklı karar alanlarının bireysel refahı nasıl etkilediğini araştırmaktır.

D. Bireyin toplumsal refahını sağlayacak bu «çift tercih sistemi» ekonomide kaynakların *yeniden-dağılımını* gerektirmektedir. Bu sistemde, bireysel gelire göre, piyasadan gömlek satınalınırken ,devlet hastaların tedavisini üzerine almaktadır. Ya da başka bir deyişle, ihtiyaçların tatmininde bireyin nakdî geliri, devletin mal ve hizmetleri ile tamamlanmaktadır. Bireysel karar alanında elde edilen mallar, devlet karar alanında sağlanan mal ve hizmetlerle genişlemektedir. Böylece, bireyin reel geliri artmaktadır. Ekonomideki yeniden-dağılım, zorunlu olarak, *yeniden-bölüşümü* gerektirecektir.

E. Çift tercih sistemine göre bireyin refahını yükseltecek bir yeniden - bölüşüm, ekonomide ihtiyaçlara oranla az olan iktisadî kaynakların arttırılması ile mümkündür. Ancak *büyüyen* bir ekonomi bireye yükselen bir refah seviyesi sağlar (hem bireysel geliri, hem de devletin sa,layacağı «hizmetler» ile. Doğallıkla, bu iki husus birbirinden bağımsız değildir). Yarınki tüketim için

(6) İki karar alanının yanyana yaşaması, bunların bazen üstüste çakışmasına engel değildir. Olabilir ki, kararlar hem bireysel, hem devlet karar alanında verilebilir. Kumaş, özel teşebbüsle üretilebileceği gibi, devlet fabrikalarında da yapılabilir. Fakat bu hal analiz bakımından şimdilik önemli değildir.

yatırım mallarının üretimiyle (sermaye birikimi) birlikte ihracatın geliştirilmesi bireysel refah için önşarttır(7).Duraklayan bir ekonomide (gerileyen olur mu?) artan bireysel refah, uzun sürede ancak başkalarının refah kaybı bahasına ödenir.

Bundan dolayı, iktisadî sistemden niyetli olarak bir yeniden-bölüşüm beklenirken, niyetsiz olarak, iktisadî büyüme de arzu edilmektedir. Böylece birey için önemli olan bölüşüm sorunu, büyüme sorunuyla tamlaşmaktadır. İktisadî büyümesiz bir yeniden-bölüşüm, bireysel refah sorununu halledemez.

F. Bireysel refah, tercihlerin belirdiği bir yeniden-bölüşüm ve dolayısıyla iktisadî büyümeye bağlıdır, dedik. Büyümenin gerçekleşmesi için ekonomide bir iktisadî ***artık*** olmalıdır. Yaratılan değerin tümünün tüketildiği bir ekonomide hiç bir şey tasarruf edilmediğinden, *via* yatırımlar, büyüme gerçekleşemez. Ancak artık yatırıldığı takdirde, sermaye birikimi artacak ve büyüme olayı ortaya çıkabilecektir.

Artık, emek sahibi olarak bireyin, toplumsal üretim sürecine katılışının bir sonucudur. Bireysel kararların hâkim olduğu piyasada ortaya çıkabileceği gibi, devlet kararlarının hâkim olduğu plânlamada da söz konusudur. Sermaye kullanan her toplumsal üretim faaliyetinde emek kendi yaşama düzeyinin(8) üstünde bir toplumsal ürün yaratılmasına neden olur. Bu belki de sermayenin payıdır, sermayenin verimine göre be-

(7) Baran, *The Political Economy of Growth*, John Colder, London.

(8) Yaşama düzeyi nisbî bir kavramdır. Her toplumun iktisadî nesnel koşullarına göre değişir. Az-gelişmiş bir ülkede emeğin yaşama düzeyine giremezken, gelişmiş bir ülkede girebilir.

lirlenir ya da sermaye emeği verimli kıldığından böyle bir ürün fazlalığı vardır. Fakat her halde bunu *yaratan* emektir. (başka ne olabilir? Nihayet sermaye de yoğunlaşmış emektir). Öyle ise, artık emeğin dışında, başka bir üretim faktörünün sahibine, örneğin sermaye sahibine ait bir büyüklük olamaz. Olsa olsa, emeğe bağlı bir verim kalıntısıdır. Artık bireyin elde ettiği emek-gelir gibi, ona dolaylı olarak bağlı bir gelir kategorisidir.

Bu bakımdan artık, ancak üretim sürecine katılan bireyin tercihlerine ayrılmalıdır. Emek faktörünün bir bedeli olan gelir, bireysel tercihlerin piyasada yansıtılmasına yararken, emeğe bağlı bir gelir kategorisi olan artık, devlet tercihlerinin plânlamada yansıtılmasında kullanılmalıdır. Birey gelirini mallara atfettiği öznel faydaya göre piyasada dağıtırken, devlet artığı mallara atfettiği nesnel faydaya göre plânlamada dağıtır. Öyle ise, artık ancak devlet karar alanında kullanılacaktır. Doğallıkla, bu artığın devlet eline geçmesi demektir(9). Gerek bireysel karar alanında ,gerek devlet karar alanında meydana gelen artık, bireyin bütün ihtiyaçlarının tatminine yönelmelidir.

Yukarda yapılan analizin mantığına göre: Bireyin en-iyi– iktisadî sistemden beklediği, tercihlerinin yansımasıdır. Bunun için ekonomide bir yeniden-bölüşüm ve dolayısıyla büyüme gerekmektedir. Büyüme ise, artık olmadan ortaya çıkamaz. Artık bireye bağlı bir gelir kategorisi olduğundan, birey bunun devlet karar alanında kullanılmasını ister. Öyle ise, artık devlet elinde olmalıdır.

---

(9) Artığın denetlenmesi (devlet eline geçmesi değil) hakkında bakınız. Tusuru, T. (1962), *Has Capitalizm Changed?* Iwanami Shotan, Tokyo, S. 64.

Teorem: Birey için en-iyi-iktisadî sistem tercihlerini yansıtacak bir çift tercih sistemidir. Çift tercih sistemi ekonomide kaynakların yeniden-dağılımını ya da bunun reel deyimi ile gelirin yeniden-bölüşümünü gerektirir. Yeniden-bölüşüm ise iktisadî artığın kullanılması ile meydana gelecek iktisadî büyümeyle kabildir. Öyle ise, artık devlet karar alanına göre kullanılmadan çift tercih sistemi işleyemez ve dolayısıyla bireyin tercihleri yansıtılamaz (refah gerçekleşemez).

II

Buraya kadar yürütülen analiz bir birey (vatandaş) içindi. Bireyin halihazır sistemlerden (kapitalizm ve sosyalizm) haberli olmadığı kabul edilerek, seçeceği sistemden iktisaden ne beklediği ve bekleyişlerinin vargılarının ne olduğu araştırılmıştı. Şimdi bireysel isteklerinin, çağımızın iktisadî sistemleriyle ne dereceye kadar uyuştuğunu inceleyelim.

A. Kapitalist bir ekonomide artık, kâr (faiz ve rant dahil) adı altında tarihin bir sonucu olarak, hukuken sermaye faktörünün sahibine giden bir gelir kategorisidir. Kapitalizm hem tüketim, hem de üretim kesiminde bireyin geliri ile desteklenen talebini piyasada yansıtan bir sistem olduğundan, artık bireysel karar alanında, ancak kâr elde etmek amacı ile yatırılır. Bu bakımdan, kapitalizmde, bireysel tercihlerin yansıdığı piyasa, artığı yöneltir.

Artık, gelirle desteklenen talebe göre daha fazla artık (kâr) elde etmek için kullanıldığından, ekonomide

temelsiz tüketim ve *verimsiz işler* gelişir([10]). Hanımefendinin köpeğinin sütü oradan sağlandığı gibi, gümrük komisyoncusunun kazancı da oradan çıkar.

Doğallıkla bu, ister gelişmiş, ister az-gelişmiş olsun, kapitalist bir ekonomide, ne bireysel karar alanında büyümenin gerçekleşmeyeceği ,ne de ekonomide devlet karar alanının yokluğu demek değildir.

Ancak kapitalist sistemde, büyümenin temeli olan yatırımlar kârlılık ilkesine göre dağıtıldığından, belirli bir yatırım hacmine (büyüme haddine) erişilemez, erişilememektedir. Gelişmiş ülkelerde temeli olmıyan tüketim (güzellik müstahzaratı) ve verimsiz işler (reklâmcılık) çok kere yatırımlara yön verirken, az-gelişmiş ülkelerde üretim mallarının üretimi yerine piyasada hemen talep bulan tüketim malları üretimine gidilir (Coca-cola).

Öte yandan, bu ekonomilerde her ne kadar devlet karar alanı varsa da, bazen piyasaya göre ayarlanan girift sanayilerarası ilişkilerden dolayı, bazen de rekabet kurumundan dolayı, devlet karar alanı piyasaya uymak zorundadır. Devlet işletmelerinin çimento üretimi lüks bina inşaatına aktarılırken, devletin kumaş fabrikaları özel teşebbüslerle rekabet etmek zorunda kalabilir. Her iki halde de devlet karar alanı bireysel karar alanına uymak zorunda kalmıştır.

---

(10) P. Baran op.cit. Bölüm II. Baran'ın da işaret ettiği gibi, kapitalist sistemde artığın israfına, ayrıca onun özgül bünyesinden doğan hususlar da sebep olur. Monopol ve monopollu rekabet piyasalarının vardığı ve kapitalizmin müzmin işsizliği gibi... Konumuz kapitalizminin genel bir tenkidi olmadığından, burada sadece tercihleri yansıtması bakımından ne gibi kusurları olabileceğine değinmekle yetindik.

Kapitalist sistemde, ancak gelire göre bireysel tercihler piyasada yansıyacağından, bireyin toplumsal ihtiyaçlarını karşılayacak artık, devlet karar alanında kullanılamaz(11). Bundan dolayı, kapitalizm yukardaki teoremi tatmin edememektedir. Öyle ise, kapitalist sistem bireyin tercihlerini tam olarak yansıtmamakta ve dolayısı ile refahını gerçekleştirememektedir.

B. Sosyalist bir ekonomide artık bir toplumsal fon adı altında, emek faktörüne bağlı bir gelir kategorisidir. Sosyalizm hem tüketim, hem de üretim kesiminde bireyin toplumsal ihtiyaçlarına göre talebini plânlama içinde yansıtan bir sistem olduğundan, artık devletin karar alanında ancak nesnel fayda yaratmak için yatırılır. Bu bakımdan, sosyalizmde, devlet tercihlerinin yansıdığı plânlama, artığı yöneltir.

Artık, toplumsal ihtiyaca göre talebe bağlı olarak daha fazla toplumsal fayda elde etmek için kullanıldığından, sosyalizmde temelsiz tüketim ve verimsiz işler gibi artığı israf ettiren yatırımlara girişilemez. Ekonomi rasyonel olarak düzenlenmiştir.

Doğallıkla bu, ister gelişmiş ister az-gelişmiş olsun sosyalist bir ekonomide ne bireysel karar alanının yokluğu, ne de bu alanda büyümenin ortaya çıkmaması demek değildir.

Ancak, ne var ki, sosyalizmde büyümenin temeli olan artık, yarın için daha fazla toplumsal fayda ya-

(11) Halihazır artığın devlet kararı alanında vergileme ile bütçe içinde kullanılışı, devletin carî harcamalarının (ordu, devlet memurlarının aylıkları) ve memleketin yapısına göre değişen yatırımlarının (okul, baraj) karşılanması içindir. Fakat bu hizmetler toplumsal ihtiyaçları tam olarak tatmin edecek durumda değildir.

ratmak için yatırıldığından, bireysel tercihleri yönelten piyasa, devlet karar alanını yönelten plânlamaya uymak zorundadır. Bu uyuşun derecesini bireyin ihtiyaçları belirleyecektir. Devlet tercihlerine göre bisiklet üretimine gidilmemiş olabilir, fakat tüketiciler bisiklet talep ediyorsa, bunun üretimi plâna sokulmalıdır.

Sosyalist sistemde hem gelirle desteklenen talep, hem de toplumsal ihtiyaçlara göre bireysel tercihler piyasada ve plânlamada aynı zamanda yansıyacağından, bireysel gelirin bireysel karar alanında kullanıldığı gibi, artık da devlet karar alanında kullanılacaktır. Bundan dolayı *sosyalizm yukardaki teoremi tatmin edebilmektedir*. Öyle ise, sosyalist sistem, bireyin tercihlerini tam olarak yansıtmaktadır ve dolayısıyla refahını gerçekleştirmektedir.

III

Yukardaki analizden bazı pratik sonuçlar çıkarılabilir :

i) Sosyalist sistem savunulurken ele alınan bir bireydir (vatandaş). Bireyin işçi, çiftçi, memur, zanaatkâr, ufak imâlâtçı, serbest meslek erbabı, sanatçı, aydın olması önemli değildir. Önemli olan, bu insanların hepbirlikte refahlarının aranmalarıdır. Böylece belki de bir *sınıf* teşkil ederler.

ii) Bu sınıfın içinde bireysel refahının gerçekleşmesi, devletin artığı el altına alması ile kabildir. Artığın, devletleştirilmesi, millîleştirilmesi, yahut denetlenmesi analizi aksatmaz. İstenilen sadece artığın devletin karar alanında, bireyin geliri ile karşılıyamayacağı ih-

tiyaçlarının tatmininde kullanılmasıdır. Bunun nasıl kullanılacağı ya da bir akım olan artık ile, ona doğrudan bağlı bir stok olan sermaye arasındaki ilişkiler seçilecek sosyalist sistemin uygulanmasıyla ilgilidir.

4

KİMİN İÇİN KARMA EKONOMİ

KARMA ekonomi üzerindeki tartışmalar, ortanın solu eşliğinde günümüzün Türk kamuoyunu meşgul etmekte. Maksat toplumumuzun içinde yaşadığı iktisadî sistemi belirtmektir. Türkiye'de *de facto* varılmış olan karma ekonomi nedir, kapitalist mi, yoksa sosyalist olarak mı nitelendirilir ya da acaba karma ekonomi kendine özgü bir sistem midir?

İnönü'nün ortanın solu sözünden başlayın, Kilyos seminerinden geçin, bazı gazetelerin sistemler hakkındaki yazı dizilerine kadar gelin, maalesef göreceksiniz ki ,karma ekonominin ne olduğu hâlâ kesinlikle belirlenmemiştir. O, yorumcuların sosyoekonomik eğilimlerine göre değişebilir, bazen kapitalist, bazen sosyalist, bazen de komünist (?) bir sistem şeklinde insana gözükür. Yorumlarken aynı yorumlanacağı açıktır ama, yine de karma ekonomi nedir?

Her iktisadî sistemin ekonomideki kaynaklarının mülkiyet tarzına göre tanımlandığı doğrudur. Kapitalizmde üretim araçları ve tüketim malları mülkiyeti özel kişilerindir. Sosyalizmde üretim araçlarının mülki-

(*) *Cumhuriyet* Gazetesi, 15 Eylül 1965.

yeti çoğunlukla devletindir fakat, kooperatif ve özel mülkiyet bunun yanıbaşında yaşıyabilir, tüketim mallarının mülkiyeti ise kişiseldir. Bu iki sistemin aksine komünizmde mülkiyet denilen şey hepten ortadan kalkar, çünkü bütün metalar serbest mala dönüşmüştür; değer yasası görevini tamamlamıştır (komünizmden bahseden yazılar bu sistemin pratikte olmadığını, ancak nazarî plânda geleceğe ait bir sistem olduğunu bilmiyorlar mı?).

Ne var ki, bir ülkede hakim olan mülkiyet ilişkileri o ülkenin iktisadî sistemini açıklamada gerekli ise de, yeterli değildir. Ayrıca toplumsal üretimin kimin için yapıldığı da bilinmelidir.

Aslında, varolan mülkiyet tarzı o ekonomide toplumsal üretimin kimin için yapıldığını belirler - ikincisi birincisinin bir fonksiyonudur (*vice versa* değil) Kapitalist mülkiyet ilişkileri, tarihsel olarak verilmiş servet ve gelir bölüşümünden ötürü, toplumsal üretimi para – ile – desteklenen talebe doğru çeker. Üretim belirli bir sınıfın, kapitalist – burjuva sınıfının, ihtiyaçlarına cevap verir (ileri kapitalist ülkelerde bu sınıfın yanında işçi sınıfının da ihtiyaçlarının yüksek bir düzeyde giderildiği iddiası şu basit sebepten dolayı cerhedilebilir ki, batı kapitalist ülkelerinden halkın refahının yükselmesinde rol oynayan etkenlerin en önemlisi emperyalizm, yani geri kalmış ülkelerin iktisaden sömürülmesidir). Sosyalist mülkiyet ilişkilerinde ise, üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkı devlete devredilmiş olduğundan, üretim emek – ile – desteklenen talebe doğru yönelir. Bu demektir ki, nihaî hedef olarak toplumsal üretimin amacı, tüm çalışan halkın tüketimini azamî kılmaktır.

İktisadî sistemlerin açıklanmasında ileri sürülen bu son öğe özellikle az-gelişmiş ülkeler için önemlidir. Şöyle ki, sanayi kapitalizmi evresine henüz geçmemiş olan bu ekonomilerde hakim öbek ve sınıflar derebeylik sisteminden ardakalan (ya da tarihte bilinen «ikinci derebeyliği» yaratan) toprak ağaları ve yabancı sermaye ile işbirliği yapan yerli kapitalistler ve çevreleridir. Bu öbek ve sınıfların *ex definitione* tek amacı daima artan miktarda kâr elde etmektir. Kârın yaradılış sürecinde, emeği ile çalışan halkın gelirinin, toplumsal tabakalaşmaya göre, asgarî bir geçim düzeyinde oluşması, hakim öbek ve sınıfların millî gelirden yüksek bir pay almalarına neden olmaktadır. Yüksek gelir ise, daha fazla ve daha çeşitli bir tüketim düzeyi demektir. Bu olgudan dolayı, az-gelişmiş ülkelerde hakim öbek ve sınıfların tüketim davranışları, tüketim biçimi asgarî geçim düzeyiyle koşullanan halkınkinden daha kuvvetli olarak ekonomideki kaynakların dağılış ve yaradılışını (iktisadî büyüme) etkiler. Ekonomide toplumsal üretim, piyasada beliren para – ile – desteklenen talebe ya da başka bir deyişle hakim öbek ve sınıfların ihtiyaçlarına göre düzenlenir.

Ne ki, az - gelişmiş ülkelerde bu nitelikteki talebi karşılayacak üretim örgütü henüz kurulmamıştır. Yatırılabilir fonlar azdır ya da piyasa yaygın olmadığından kârlılık düşüktür, yatırım yapılmaz gibi... O vakit, bu talebin nereden karşılanacağı sorulabilir. Doğallıkla, akla ilk gelen ithalât olanakları ve yabancı sermaye ile işbirliği sonucunda kurulacak sanayidir. Az - gelişmenin ilk evresinde bu durum açıktır. Böylece ülke içinde, özellikle tarım kesiminde yaratılan artığın büyük bir kısmı dış ticaret yolu ile ülke dışına kaçmakta, yerine ithal malları getirilmektedir, (yabancı sermayenin

kârlarının dışarıya aktarılması da aynı anlamdadır). Fakat dikkat edilmelidir ki bu durum sonuna kadar sürüp gidemez. Çünkü, yaratılan kâr içerdeki hakim sınıflar ile uluslararası kapitalist çevreler arasında paylaşma konusu olmaya başlamıştır. Yani, özel sermaye yabancı sermaye ile çatışma haline geçmiştir. Bu çatışmadan baskın çıkacak taraf, kapitalist oyunun kurallarına uygun olarak, rekabet savaşında kuvvetli olan taraftır. Bundan dolayı az-gelişmenin ikinci evresinde hakim öbek ve sınıfların, rekabet savaşında kazanmak için sermayesi fazla, kârlılığa aldırmayan bir müttefike ihtiyaçları vardır. Bu müttefik devlettir. Bundan böyle, tüketim mallarına ya da yarınki tüketimi gerçekleştirecek üretim mallarına karşı talepler devlet teşebbüs leri tarafından, fakat piyasa mekanizması uygulanarak giderilmeye çalışılacaktır. Hemen söyliyelim ki, devlet teşebbüslerine yabancı ve millî özel sermayenin iştirakleri, analizi aksatmaz, bilâkis pekiştirir.

Yukarda, az-gelişmiş ülkelerde devlet teşebbüsleri kurulsa bile (devlet mülkiyeti olsa bile), toplumsal üretim sürecindeki fonksiyonunun, hakim grup ve sınıfların piyasada para – ile – desteklenen taleplerini karşılamak olduğunu göstermeye çalıştık. Eğer, bu analiz doğru ise, Türkiye'nin içinde bulunduğu sistemin belirtilmesinde, toplumsal üretimin kimin için yapıldığı sorunu önem kazanacaktır.

Türkiye'de, özellikle sanayi kesiminde iktisadî kaynakların mülkiyetinin bir kısmı (ne kadar?) Devletin mülkiyetinde olabilir ve isteyen buna karma ekonomi diyebilir. Fakat, herhalde hiç kimse, Türkiye'de toplumsal üretimin tüm emeği ile çalışan halkın tüketimi azamî kılınsın diye yapıldığını iddia edemez. Aksini savunma, devletin kumaş fabrikaları varken Anadolu halkı-

nın eskiciden giyindiğini, çimento fabrikaları varken kerpiç evlerde oturduğunu görmemezlikten gelmektir. Türkiye'de iktisadî sistemin belirtilmesinde mülkiyet ilişkileri kadar toplumsal üretimin amaçları da önemlidir. Soruna bu açıdan bakılınca, kapitalist (karma - marma ne olursa olsun) bir sistemde yaşadığımız kolaylıkla anlaşılabilir sanıyorum.

5

D. AVCIOĞLU'nun YAZISI ÜZERİNE

MARX'gil düşünce plânında teorik bir araştırma olan *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler*(1) adlı risalem pek belli sebeplerden ötürü D. Avcıoğlu'nun(2) hışmına uğradı. Bu denli eleştirmelere yanıt vermek hakkımız, bu hakkı nezaketle kullanmak ise ödevimizdir. Yalnız korkarım ki, bana göre, «pek belli sebepleri» ortaya sererken, salt teori ile birlikte, günümüzün bazı sosyalist hareketlerinin zımnî yorumuna da girişmiş olmayayım.

I

Başlarken ,yanlış anlaşmaya ve tahrif edilmeye yer vermemek için Marx'ın «Asya Tipi Üretim Tarzı» dediği modeli bir varsayım olarak ele alıp, analizini yaptığımız az - gelişmişlik teorisinin özetlenmesine müsaade edilsin.

İlk-yaklaşımda, az-gelişmiş ülkelerde devlet hâlâ eski dönemlerin kudretli devletidir ve bu devlet hâlâ kapıkulu (saray, seçkinler, askerler, ulema, eşraf ve yük-

(*) *Yön*, 8 Temmuz 1966.

(1) *Elif Yayınları*, İstanbul, 1966.

(2) «S. Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine», *Yön*, 24 Haziran.

sek memurlar) diye adlandırılabilecek bir sınıf tarafından temsil edilir. Kapıkulu sınıfının karşısında ise halk sınıfı vardır.

Bu sınıflaşmanın iktisadî sebebi şudur: Ekonomide toplumsal emek ürününün bir kısmı üreticiler ve ailelerinin asgarî geçim düzeyinde belirlenen tüketime tahsis edilirken, artık-ürün halindeki diğer kısmı, toplumsal ihtiyaçları ne dereceye kadar gidereceğine bakılmadan, kapıkulunun refah fonksiyonuna göre, kapıkulu sınıfının ve topluluğun ihtiyaçlarına tahsis edilmektedir(3). Böylece, toplumsal ürünü yaratan halk olduğu halde, artık-ürünü gaspedip, kullanan kapıkulu sınıfı olmaktadır. Öyleyse, az-gelişmiş ülkeler, üretim tarzlarından dolayı sınıfsız toplum niteliğini göstermezler. Aksine, sınıflı toplumun bütün özelliklerini taşırlar, yani, sömürme olayı ve sınıf çatışması sistemin gereklerindendir.

Toplumsal gerçek ancak arka arkaya yapılan yaklaşımlarla anlaşılabilir. Bundan dolayı, az-gelişmiş ülkelerin iktisadî - toplumsal yapılarını açıklamak için, ikinci yaklaşımda, az-gelişme üzerinde kapitalist sistemin darbesinin incelenmesi de gerekir. Bu darbe, kendisini iki yoldan hissettirmiştir.

İlkin, devlet, kapitalist dünya karşısında varlığını koruyabilmek için, öteki reformlar yanında, sanayileşmeyi de zorunlu görmüştür. Devletin sanayileşmeye başlamasıyla, kapıkulu sınıfı içinde yeni bir kapitalist zümre ortaya çıkmıştır. Türeyen bu zümrenin devlet firmalarına iştirak ettirilmesi, onun tarafından bireysel kapitalist olarak yaratılması, analizi aksatmaz. Önemli olan, az-gelişmiş ülkelerde, devlet tarafından yaratılan kapi-

(3) *Capital*, Foreign Languages Publishing House, Moscow, vol. III, s. 855.

talist zümrenin, Batı'da olduğu gibi *uzvî* bir gelişmenin sonucunda olmayıp, *fonksiyonel* bir gelişmenin sonucunda meydana geldiğidir.

İkinci darbe, uluslararası kapitalizmin, bu ülkelere sızmasıyla başlamıştır. Emperyalizm, gelip yerleştiği ülkelerde, kendisiyle işbirliği yapan kapitalistleri yaratacak ve evrensel kapitalizmin bilinci, yabancı sermayenin yarattığı kapitalistleri, devletin yarattığı kapitalist zümre ile kaynaştıracaktır. (D. Avcıoğlu, az-gelişmiş ülkelerde kapitalizm olgusunu reddettiğimi nereden çıkardı?)

Yukarda özet olarak analizi yapılan her iki darbe de ayni sonuca götürür bizi. Asya tipi toplumlarda, temel sınıf yapısının değişmemiş olmasına rağmen, bu yapıya bir de kapitalist ve dolayısıyla işçi zümresi eklenmiştir. Kapitalist zümre kapıkulu sınıfının, işçi zümresi ise halk sınıfının birer alt kümesidir. Bundan dolayı, az-gelişmiş ülkeler, bir yandan, battal bir gelişmeye bağlı olan eski üretim tarzlarının, öte yandan, yeni yerleşmeye başlayan kapitalist üretim tarzının etkisi altında, bir «geçiş üretim tarzı»na(4) maliktirler. Bu özgül üretim tarzı, Avcıoğlu'nun sandığı gibi, ne kapitalist, ne de sosyalist bir üretim tarzı olabilir. Kendine özgü üretim tarzları analizi yapılmadan herhangi bir az-gelişmiş toplum için kesin olarak «kapitalisttir» ya da «sosyalist olmuştur» denilemez.

Doğallıkla, az-gelişmiş ülkeler için yeni bir tanımla açıklanan bu geçiş üretim tarzının sonsuza dek sürüp gideceği hiç bir vakit söylenemez. Sistem kapitalist ya

(4) *Balibar, E.* (1965), «Sur le concepts fondemantaux du matérialisme historique», *Lire le Capital*, Maspero, Paris.

da sosyalist (ya da aşağıda açıklanacağı nitelikte devletçi) yollara doğru dalına açılabilir. Ne var ki, bu özgül üretim tarzının belirlenmesi sosyalizmin kuruluşu kadar, sosyalizmin devamı bakımından da önemlidir. Nitekim, sosyalist sistemi kurmuş olan Çin bile, bugün kendi öz üretim tarzını hesaba katmaya mecbur olmuş ve hatta bu yüzden klâsik Marx'gil gelişme şemasını tersyüz etmiştir(5).

Teori bu şekilde ortaya atıldıktan sonra, bundan bazı çıkarsamalar yapmak mümkündür.

Az-gelişmiş ülkelerde, sınıf açısından, üç tane ayrı «gayri meçhul güç» vardır: Kapıkulu, kapitalistler ve halk. İşçi zümresi aileleri ile birlikte, üretime katılış, bölüşüm ve dolayısıyla tüketimden yararlanış açısından, halkın köylü, esnaf gibi diğer zümrelerinden ayrılmadığından henüz bir güç değildir. Aslında, az-gelişmiş ülkelerde halk tümüyle değeri yaratır ve ancak asgari geçinme düzeyinde tüketimden yararlanır. Oysa, kapıkulu sınıfına dahil ya da emperyalizmin yardakçısı kapitalist zümre, az-gelişmiş ülkelerde mülkiyet ilişkilerini değiştirmeye başladığından, kapıkulu sınıfının toplumsal ilişkilerinden farklı ilişkilere sahiptir. Bu fark esasında, kapıkulu sınıfı ile kapitalist zümrenin üretime katılış biçimlerindeki ayrılıktan doğmaktadır. Kapıkulu sınıfının üretime katılışı hiç bir zaman sözkonusu değildir. Üretim devlet tarafından yapılır. Oysa, kapitalist zümre, başlangıçta devlet tarafından yaratılmış olsa bile, üretime katılmakta ve dolayısıyla artıkdeğeri doğrudan doğruya ele geçirmektedir. Bununla

(5) *Bettelheim, Ch.* (1965), «Le cadres généraux de la planification chinoise», *La Costruction du Socialisme en Chine,* Maspero, Paris.

birlikte, kapıkulu ile kapitalistler arasındaki bu fark bölüşüm ve tüketim sözkonusu olduğunda ortadan kalkar. Her ikisi de değer yaratmadıkları halde, halk tarafından yaratılan artık-değeri paylaşmaktadırlar.

Az-gelişmiş ülkelerin sınıf yapısı böyle olunca, kapıkulu sınıfının devleti devam ettirmeğe çalışması doğaldır. Devam ettiriş üslûbu ise, kapıkulu sınıfı içindeki iktidarı alan çeşitli öbeklerin eğilimlerine göre değişir. İç ve dış güçler karşısında, elden giden devleti kurtarmak için, bu eğilimler statükonun muhafazasından, bir iki üstün-insanın zihnindeki «sosyalizm»e kadar çeşitli renkler alabilir (*kerim* devlet eski devletin ihya edilmiş şeklidir. Yeni terim kullanmakla bilimsel bir münasebetsizlikte bulunacağımı tahmin edemezdim).

Kapıkulu sınıfı gibi kapitalist zümrenin çıkarı da bu devletin devamına bağlıdır. Ne var ki, devletin kerim olmasından çok; kapitalist olması işlerine gelir. Hele, yabancı sermayenin güvenliği için bu dönüşümü gerçekleştirmek şarttır. Çünkü *kerim* devleti kuracak olanlar, sınıf ilişkilerinden dolayı yerli kapitalist zümre ile birlikte yaşamaya mecbur olsalar bile, milliyetçi hisleri körüklemek amacıyla emperyalizme karşı geçici bir cephe alabilirler.

Halk ise, bir sınıf olarak, eski ya da kerim dediğimiz devlete (kapıkuluna) karşıdır. Sınıf yapısı bakımından kapitalist zümreye de karşı olması gereken halk, devleti değiştirme sözkonusu olunca, kapitalistlerle birleşmeye hazırdır. Hele, kapitalist dünya görüşünün vaadettiği demokrasinin ışığı altında... Özellikle demokratik rejimlerde halk, devlet iradesine kendisi kaim olacağı yerde, kendi iradesine devletin kaim olacağına inandığı gün, kapitalizmle işbirliği yapmakta tereddüt etmez. Ta ki, kapıkulu sınıfına bağlı olan kapitalist züm-

ıenin devleti değiştirmeye muktedir olamayacağını anladığı güne kadar. İşte o vakit halk, kendi partisini arayacaktır. Bu parti ancak, halk ile kendisini özdeş kılan sosyalist bir parti olabilir.

Öyleyse, kullandığımız halk sosyalizmi terimi, siyasî rejimi demokrasi olan az-gelişmiş ülkelerde sosyalizmin inşasında dayanak olarak alınacak olan sınıfın, sadece ve sadece halk olması gerektiğini göstermektedir. Yoksa Avcıoğlu'nun iddia ettiği gibi, bu terimi kullanmakla «sosyalizmin inşası» ile «sosyalizmi» karıştırmış değiliz.

II

Az-gelişmişlik teorisi anahatlarıyla bu. Doğallıkla, bu teori de her teori gibi nihaî değil. Olsa olsa, az-gelişmişlik analizine doğru atılan pek mütevazi bir adım. Yalnız ne «fantazi», ne «icat», ne de «hayal mahsulü» (bilimsel tartışmalarda bu sıfatların kullanıldığını hiç duymadım). Her teori gibi belirli bir varsayıma dayanmış, belli bir yöntem uygulanarak uzlanmış ve böylece teori (model) elde edilmiş. Bununla birlikte, geçerli olması için, her teori gibi somut olgularla sınanmalı ki, doğru ya da yanlış olduğu anlaşılabilsin. Teorinin tutarlı olduğunu sanmama rağmen, doğru olup olmadığını ben de bilemem. Kabul edilmesi ya da reddedilmesi, doğrudan doğruya Türkiye gerçekleri ile uyuşup uyuşmamasına bağlı. Bildiğim tek şey, teori yanlış olsa bile, doğrunun aranmasına hizmet ettiğidir. Nitekim yanlış bir teori, bazı varsayımların bir daha kullanılmamak üzere elenmesine ve benimsenecek yeni varsayımlarla gerçeğe daha çok yaklaşılmasına yol açacaktır.

Bu metodolojik bilginin ışığı altında, mantıkî olarak, teori sınamada varsayımları yanlıştır ve varsayımı

dün için doğrudur ama bugün için yanlıştır ve de varsayımı yanlıştır ama bilgi edinilmek için kullanılır diyerek, bir teoriyi eleştirmenin «mümkünü yoktur».

Teori kuruluşu hakkında Avcıoğlu ile metodoloji konusundaki şu elemanter anlaşmazlığımıza rağmen, teorinin «tehlikeleri» hakkında kendisiyle ayni fikirde olduğumu itiraf edeyim. Gerçekten, doğrulandıktan sonra *bir* teori bazıları için tehlikeli olabilir. Şöyle ki: Türkiye'nin sınıf yapısı hakkında kurulacak teoriler ve yapılacak araştırmalar kapitalist zümre ile karışık kapıkulu sınıfı karşısında halk diye belli başlı bir sınıfın varlığını ortaya koyarsa, demokratik yoldan sosyalizmi kurmaya çalışan sosyalist bir partinin siyasî eylemine temel oluşturacak bir teori kurulmuş olur. Bu teori bir yandan sosyalist partinin halka daha fazla inmesini kolaylaştırırken, öte yandan, demokratik sosyalist harekete karşı olan güçlerin belirlenmesine yarar. Belirlenen bu güçler, emperyalizm ile birleşik kapitalizm ve kerim devletçiliktir. Hele kerim devletçiliğin özel bir türü olan kapıkulu sosyalizminin(!) gerçek niteliği muhakkak teşhis edilmeli ve sosyalist harekete karşı çıkan bir güç olduğu bütün çıplaklığı ile ortaya serilmelidir.

Acta est fabula. Bilmem «pek belli sebepleri» açıklayabildim mi?

6

TÜRK SOSYALİZMİ HALKA DAYANARAK KURULMALIDIR

TÜRKİYE'de sosyalizmi kurmak için yaşadığımız toplumun yapısını bilmek gerekir. Toplumsal yapının bilinmesi ise sınıf ilişkileri ile toplumsal ilişkilerin bilinmesine bağlıdır.

Batı toplumlarında temel iki sınıfın varlığı ve bu iki sınıf arasındaki mülkiyet ilişkilerinin özelliği, tarihsel olarak verilmiş bir üretim tarzının sonucudur. «Kapitalist» dediğimiz bu sistemde sınıf, üretim araçlarının mülkiyetine, yani üretim ilişkilerine göre tanımlanır. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan sınıf kapitalistlerden, bunların mülkiyetinden yoksun olan sınıf ise işçilerden oluşur. Her iki sınıf bu sistemde iki zıt kutup olarak birlikte yaşar, biri olmadan öteki olamaz.

Sınıfların belirlenmesinde kullanılan üretim araçlarının mülkiyet kıstası her toplumsal yapı için geçerlidir. Çünkü, ancak bu kıstas yardımı ile toplumda sömürme olayı açıklanabilir. Her toplumda üretim araçlarına sahip olanlar zorunlu olarak karşılarında bir zıtkutup bulunduğu sürece, toplumsal ürünü üreten emekçilerin yaratttığı «artık-değer»i gaspetmektedirler. Bu

(*) *Milliyet* Gazetesi, 17 Kasım 1966.

bakımdan Türkiye'nin toplumsal bünyesinde temel sınıflaşma olayını anlamak için kullanılacak aslî kıstas bu olmalıdır. Fakat ne var ki, üretim araçların mülkiyet kıstası toplumumuza uygulandığı vakit, erişilen sonuç Batı kapitalist toplumlarında erişilen sonuçtan farklı olmaktadır. Bu durumun bellibaşlı üç sebebi vardır.

İlkin, Türkiye'de sanayi, doğal kaynaklar ve hizmetler kesiminde devlet mülkiyeti kapitalist özel mülkiyete oranla ağır bastığından, üretim araçlarının mülkiyeti kıstasına göre yapılacak bir sınıf tasnifine sanayi ve toprak kapitalistleri ile birlikte devlet de dahil edilecektir. Fakat kapitalistler somut bir zümre niteliği gösterdiği halde, devletin niteliği soyuttur. Bu soyut kavram kendisini ancak somut bir zümre ile temsil ettirir. Bu zümreye, daha iyi bir tanım buluncaya kadar, «kapıkulu» (1) diyelim. Öyle ise, Türk toplumunda temel sınıflaşmanın sömürücü kutbunu teşkil eden sınıf, kapitalist zümre ile birlikte devleti temsil eden kapıkulu zümresinden meydana gelir.

İkincisi, Türkiye az-gelişmiş bir ülke olduğundan, tanım gereği, üretim güçleri (sermaye, teknoloji ve işgücü) yeterince gelişmemiş durumdadır. Bundan dolayı, üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun olan tarım

(1) Kapıkulu deyimi «*Bürokratlar*» deyiminden daha geniş bir kavramdır. Devleti altyapı faaliyetlerinde (işletme ve bankaların yöneticileri, müdürler, müşavirler v.s.) temsil ettikleri gibi, üstyapı faaliyetlerinde (yüksek rütbeli subaylar, üniversite öğretim üyeleri v.s.) de temsil ederler. Aksine, kapıkulu deyimi «*aratabakalar*» deyiminden daha dar bir kavramdır. Çünkü aratabakalar devleti temsil etmekle beraber, çoklukla bağımsız aydınları da içine alır. Doğallıkla, kullanılan kapıkulu terimi tarafsız bir terimdir.

ve sanayi işçileri, temel sınıflaşmada, sömürülen kutbun ancak nüvesini oluştururlar. Üretim ilişkileri açısından bu nüvenin sınıf karakteri reddedilemezse de, nicel ve nitel üretim güçleri bakımından köklü bir sınıf oluşturduğu da söylenemez.

Son olarak, üretim araçları mülkiyeti ve sömürme olayı kıstaslarına göre herhangi bir zıt - kutba dahil edilemeyecek olan küçük esnaf ve toprakta küçük üreticiler Türkiye'de büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim, bu zümreleri herhangi bir sınıfa dahil etmek olanaksızdır. Çünkü, bu zümreler bir yandan üretim araçlarının sahibi iken, öte yandan sömürme olayına önayak olmamaktadırlar. Bu bakımdan da zıt - kutbu olmayan, kendine has, bir zümre özelliği göstermektedirler.

Öyle ise, Türkiye'nin toplumsal bünyesinde sınıflaşma olayı sanıldığından daha karmaşıktır. Bir yandan sömüren sınıf, tekdüze olmayıp, kapıkulları ve kapitalistlerden meydana gelmiştir. Öte yandan, işçi sınıfı ancak bir nüve halindedir. Ve nihayet, herhangi bir zıt-kutuba dahil edilemeyecek olan küçük esnaf ve toprakta küçük üreticilerin sayısı ihmal edilmiyecek bir yekûn tutmaktadır. Bu sayılan belli başlı sebeplerden ötürü, Türkiye'nin iktisadî sistemine kapitalist damgası vurmak ve bundan esinlenerek sınıf bünyesini kapitalist ve işçi olarak ikiye ayırmak, kanımca hatâlıdır. Peki ama, Türkiye'nin toplumsal bünyesi nedir?

Durum bu kadar buğulu olunca, Türkiye'nin toplumsal bünyesi sorununu çözümlemek için aslî bir kıstas olan üretim araçlarının mülkiyeti yanında, bâzı talî kıstasların da kullanılması gerekmektedir. Bunlar, sırası ile ikilidir :

1. Değişik zümrelerin gelirlerinin kaynağı ve,

2. Bu zümrelerin benimsedikleri refah fonksiyonu.

Dikkat edilirse, bu kıstasların kullanılmasıyla, toplumsal bünyede sınıf ilişkilerinden daha geniş bir kavram olan, çok kez üstyapıyı da içine alan, toplumsal ilişkilerin araştırmasına doğru bir adım atılmış olacaktır.

Sömüren sınıfın «sınıf» karakteri, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmaktan ileri gelmektedir. Bu böyle olmakla beraber, kapıkullarının ve kapitalistlerin gelirlerinin kaynağı, talî bir kıstas olarak ele alınınca, toplumsal ilişkiler açısından, her iki zümre arasında esaslı ayrılıklar göze çarpar. Şöyle ki:

Kapıkulu ve kapitalistlerin gelirlerinin kaynağı ortaklaşa toplumsal *artık - değer*'den gelmekte ise de, her iki zümrenin toplumsal üretime katılış biçimleri farklıdır. Kapıkulu zümresinin geliri, kamu kesimindeki üretimi, şu ya da bu yoldan, örgütlemenin (*appropriation* niteliği) bir bedeli olduğundan ve piyasa mekanizmasına uymadığından, dolaylı ve sâbit bir gelirdir. Oysa, kapitalist zümrenin geliri (kâr, faiz ve rant) özellikle mülkiyet kurumuna bağlı olduğu ve piyasa mekanizmasına uyduğu için, doğrudan ve değişir bir gelirdir. Ayrıca kapıkullarının aksine, kapitalistlerin geliri yabancı sermayeye de bağlı olabilir.

Bu iki zümre arasındaki ayrılık, benimsedikleri refah fonksiyonlarında daha açığa çıkar. Bu sistem içinde devlet zihniyeti, kapıkulu zümresi tarafından azamî kılınmak istenilen toplumsal refah fonksiyonunun, kapitalist zümrenin benimsediği refah fonksiyonundan büyük farklarla ayrılmasına engel olursa da, devleti temsil eden kapıkulu zümresinin halkın tercihler dizisini tamamen bilmemezlikten gelmesi beklenemez.

İşçi sınıfının nüvesine gelince... Gerek tarım, gerek sanayi kesimlerinde çalışan işçilerin gelir kaynakları aynıdır. İşçi, kendi emeğinin ürününü sermaye sahiplerine satar ve karşılığında işçinin yeniden üretimi için toplumsal olarak gerekli *emek - zaman* miktarınca, bir ücret alır. Asgarî bir düzeyde oluşan ücret haddi, işçi kitlesinin toplam refah fonksiyonunun belirli bir değer almasına sebep olur. Yâni, işçilerin satın alacakları mal miktarı ile toplumsal üretime katacakları işgücü arzı önceden bellidir.

İlk – yaklaşımda, herhangi bir zıt – kutuba dahil edilemeyen, küçük esnaf ve toprakta küçük üreticilerin durumu, toplumsal ilişkiler açısından, ikinci yaklaşımda önem kazanır. Çünkü bu zümreler, hem gelirlerinin kaynağı, hem de benimsedikleri refah fonksiyonu bakımından işçi sınıfının nüvesi ile bir yakınlık gösterir. Nitekim, küçük esnaf ve toprakta küçük üreticilerin de gelirlerinin tek kaynağı, işletme içinde ailenin emeğidir. Öte yandan, bu zümrelerin tükettikleri mallarda ve işgücü arzlarında tercihler dizisinin, işçilerininkinden farklı olduğu söylenemez.

Yukardaki analizden çıkan ilk sonuç şudur :

Türkiye'de sınıf ilişkileri açısından sömüren sınıf, toplumsal ilişkiler açısından, birbirinden ayrı iki zümreye ayrılır: Kapıkulları ve kapitalistler. Öte yandan, temel sınıflaşmada, zıt-kutbun bir yanını oluşturan işçiler, toplumsal ilişkiler açısından küçük esnaf ve toprakta küçük üreticiler ile birleşir. Bu son şekli ile, sanayi ve toprak işçileri ile küçük esnaf ve toprakta küçük üreticiler (aileleri ile birlikte) toplumsal bünyede yeni bir tabakalaşmaya sebep olur. Bu tabakanın adı «*Halk*

Tabakası»dır. Türkiye'de halk temel bir «*sınıf*» niteliği gösterir.

Öyle ise, sınıf ve toplumsal ilişkileri birlikte ele alan bir analize göre, yapımızdaki *halk, kapıkulu* ve *kapitalistler*, üç ayrı tabaka teşkil ederler. Ve bundan dolayıdır ki, Türkiye'de sosyalizm ancak halka dayanarak kurulmalıdır. Bu dönüşümün tek yolu, diğer koşullar aynı kaldığı takdirde(2), Türk tarihinin nesnel koşullarının belirlediği demokratik rejim içinde oy devrimi yoludur. Türkiye'de ancak halkın oyu'na dayanarak sömürü olayı ortadan kaldırılabilir ve halkın toplumsal fayda fonksiyonu azamî kılınabilir.

Yukardaki analizden çıkan ikinci sonuç şudur: Toplumumuzda sınıf ilişkilerine göre sömürücü sınıfın öğeleri olan kapıkulları ve kapitalistler arasında, toplumsal ilişkilerden doğan ayrılık, Türk sosyalizminin kuruluşuna yararlı olabilir. Her ne kadar süregelen devlet zihniyetini temsil eden kapıkulları, halihazır devletin refah fonksiyonunu, kapitalist ilişkiler içinde kurmaya mecbursa da, bu zihniyeti değiştirmek isteyen bir kısım kapıkulu, aydınların da işbirliğini sağlayarak, kapitalistlerden çok, halkın tercihler dizisine öncelik veren yeni bir toplumsal refah fonksiyonu kabul edilebilirler. Fakat ne var ki, herhangi bir «*izm*» kisvesi altında başarılmaya çalışılan bu amaç, sınıf ve toplumsal ilişkiler ununtulduğu takdirde, halkın refah fonksiyonunu azamî kılma yerine, kapıkulu zümresinin refah fonksiyonunu azamî kılarak akamete uğrayabilir(3).

(2) Diğer koşullardan kastedilen şudur: Türkiye herhangi bir yabancı istilâya maruz kaldığı takdirde, yabancı istilacıya karşı savaşan halk, zafer sonunda sosyalizmi getirebilir.

(3) Mısır sosyalizminde yeni yetişen askerî burjuvazi ve Cezayir sosyalizminde halka devredilen toprakların eski askerlere verilmesi, bu iddianın bir delilidir.

Sosyalizmde unutulmaması gereken sorun, talî bir kıstas olan refah fonksiyonunu değiştirmek değil, aslî bir kıstas olan sömürme olayını ortadan kaldırmaktır. Bu sorun hatırlandığı takdirde, ilerici kapıkulları ve aydınların sosyalizmi kurmada büyük hizmetleri dokunabilir. Ama sosyalizmin teorisi bir kenara itilip, sosyalizm sadece bir taktik olarak ele alınırsa ve hele bu taktik, halkı hiç hesaba katmadan, ilerici kapıkulları ve aydınları içine alan *aratabakaların* eline verilirse, kurulacak şey sosyalizmden çok, hareketin seyrine göre, ya nasyonal sosyalizm, ya nasyonal demokrasi, ya da askerî demokrasi olur.

7

YARINKİ TÜRK SOSYALİZMİNİN POTANSİYELİ

YAKIN tarihimizde anlaşılması gerçekten güç olan sorun 1950'lerin Demokrat Parti'nin ve 1960 hükümet darbesinin ertesinde Adalet Partisi'nin kazandıkları başarılardır. Sorunu anlamaktaki güçlük şu sebepten ileri gelmektedir: Genellikle emperyalizmle işbirlikçi ve kapitalist iktisadî sistemi savunan, henüz oluşmakta olan bir kent ve kır burjuvazisi, kendisi hakim sınıf olduğu halde, nasıl olup da tüm emekçi kitlesini temsil eden halk ile ittifak kurarak iktidarı ele geçirmiştir.

Çözüm için 1950'lerden beriye gidip, Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki otuz yıllık dönem içinde Türk toplumundaki sınıf şekillenmesi ve ilişkilerini kısaca incelemek gereklidir. Öyle sanıyoruz ki, bu incelemeden elde edilecek sonuçlar, aynı zamanda, günümüzün Türk toplumunda gelişmekte olan sosyalizm ve mukaddesatçılık gibi belli - başlı hareketlerin anlaşılmasında da temel oluşturacaktır.

1. Cumhuriyet Halk Partisi döneminde Türk toplumundaki hakim sınıf üç zümreden oluşan karmaşık bir birleşim gösterir. Bu üçlü hakim zümre sırasıyla, devleti temsil eden asker ve sivil bürokratlar, ticaret ve

(*) *Ant*, 14 Ekim 1969.

bir miktar finans burjuvazisi ve büyük toprak sahipleridir (ki o dönemde sadece ağa ve eşraftan müteşekkildir).

Bu dönemde, özel kesimde sanayi hemen hemen kurulmadığından (sadece bir kısım tüketim malları sanayii) sermayeden güç alan bir burjuvazi gelişememiş ve tarım kesiminde faal nüfusun ezici bir çoğunluğu kendi toprakları üzerinde çalıştığından, büyük toprak sahiplerinin tek hakim sınıfı kurma olanağı gerçekleşememiştir. Bu durumda devlet, XIX. Yüzyıl Osmanlı toplumsal yapısında olduğu gibi, iki hakim zümre arasına bir denge unsuru olarak katılmıştır. Devleti ele geçirebilecek hakim zümrelerin nisbî güçsüzlüğü devletin bir nazım - devlet olarak kalmasını gerektirmiş, asker ve sivil bürokratların varlığı devletin ve milletin kalımı için önkoşul olarak kabul edilmiştir .Hakim zümrelerden görece bağımsız olan bu devlet ise, İstiklâl Savaşı gibi kurtuluş mücadelesinin önderliğini yapan asker bürokratlarla, devlet aygıtının dayanağı olan sivil bürokratlar tarafından temsil edilegelmiştir.

Devletin nezareti altında varlığını sürdüren bu iki hakim zümre karşısında halk «tabakası» tâbi sınıfı temsil ediyordu. Halk tabakası kendi içinde sanayi işçileri, tarımda çalışan faal nüfus ve esnaf olarak farklılaşmış olmakla beraber, herbirinin ortaklaşa özelliği, değeri yaratmaları ve dolayısıyla yaratılan artık - ürünü (artık - değeri) hakim sınıfa kaptırmalarıydı. Fakat, sanayiin henüz kurulmamış oluşundan dolayı işçi zümresinin zayıflığı, tarım kesiminde dağınık köylerde oturan köylünün içine kapanıklığı ve Anadolu esnafının küçük üretim koşullarının geriliği bu tabakanın devlete ağırlığını koymasını önlemiştir. Bununla beraber, üretilen artık - değerin ancak halk tarafından ya-

ratıldığını bilen bu bağımsız devlet, halka açık olduğunu da söylemekten hiç bir zaman geri kalmamıştır. Ama, gerçekte, «*halkçılık*» adı altında girişilen faaliyetlerin hiçbirinde işçi, köylü ve esnafın iktisadi refahını arttırıcı bir nitelik yoktur.

İşte bu dönemdedir ki, «*Sınıfsız Türk toplumu*» düsturu yadsınmaz bir gerçek olarak sunulmaktaydı. Aslında, burjuvazi ve büyük toprak sahiplerini saflarına alan devlet ve bu devleti temsil eden asker ve sivil bürokratlar, hakim zümre olarak, XIX. yüzyıldan kalıtımla geçen üretim ve sınıf ilişkilerini değiştirmeyi düşünmüyorlardı. Köylü karşısında Osmanlı burjuvazisi ile ayan arasında denge kuran Osmanlı sarayı ve ricali, kendisini genç cumhuriyetin bürokratlarında yansıtmakta idi. Yalnız şu farkla ki, bu sefer, XIX. Yüzyıl Avrupa emperyalizminin bir uzantısı olarak karşımıza çıkan Osmanlı burjuvazisi ve aydınlarının etkisiyle, devleti yöneten asker ve sivil bürokratlar, Türk toplumunu açıkça Batı Avrupa uygarlığı modeline göre kalıplandırmak istiyorlardı. Toplumun sınıflı bir toplum oluşunun reddi bir yana, bu Türk - Müslüman toplumun batılı olması lâzım geldiği bile iddia edilmiştir(1). Doğallıkla bu durum, Türk toplumunda sömürme olayına dayanan aslî sınıf çelişkilerini, bir de üstyapı kurumlarındaki zorlamalarla arttırmış ve «*ikili toplum*» yapısını ziyadesiyle keskinleştirmiştir.

---

(1) Burada, hiç bir şekilde, mazlum milletlerin emperyalizme karşı ilk savaşını veren ve millî bağımsızlığımızı kazandıran Atatürk hareketlerine karşı telmih ve imalarda bulunulduğu iddia edilemez. Bu incelemede söz konusu olan, çağdaş Türk toplumundaki sınıf ilişkileri ve bu ilişkiler üzerinde oluşan iktidarın tahlilidir.

2. Açıklanan toplumsal sınıf ilişkilerinin 1950'ye kadar geçerli olduğunu söyleyelim. Fakat, 1950'den itibaren bu sınıf ilişkilerinde büyük bir değişiklik olmuş, Türk toplumsal yapısı temelinden sarsılmıştır. Eski bir oyuncu, burjuvazi, nesnel iktisadi koşulları getirdiği yeni güçlerden yararlanarak, devleti yöneten asker ve sivil bürokratlara rağmen, hakim sınıf içinde sivrilip, hükümeti ele geçirmiştir. *Bu, Demokrat Parti hareketidir.*

Tarihsel olarak 1950'de burjuvazinin egemenlik sürecini hazırlayan nesnel iktisadi koşullar, içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayrılabilir.

İlkin, hakim sınıfa dahil olan devletin, iç ve dış kapitalizmin darbesi altında, sanayileşmeyi sağlıyabilmesi için, ilkel sermaye birikimine girişmesinin kaçınılmaz olduğunu söyliyelim. Bununla gözetilen amaç açıktır: Toplumsal sermayenin ortalama organik birleşimini yükselterek toplam artık - değeri arttırmak ve piyasada piyasa - dışı mekanizma ile bu artık değeri hakim zümrelere, yani burjuvaziye dağıtmak. Kapitalizme geçiş aşamasında bulunan her üretim tarzındaki bağımsız devletin asli görevi burjuvaziyi yaratmaktır. Nitekim, 1930'larda iki ardıl beşyıllık iktisadi plânlarla devletin giriştiği sanayileşme çabası da aslında devletin *burjuva yaratma eğsiniminin* açık bir belirtisidir. Böylece, toplumsal birikim süreci sonucunda sağlanan toplam artık-değer, bölüşüm sürecinde burjuvaziye maledilerek özel kesimin iktisaden güçlenmesini gerçekleştirmiştir.

İkinci ve yine içsel sebeplere bağlı olarak, II. Dünya Savaşı sırasında, tarımsal ürünlerin nisbi fiyat artışları sonucunda, tarım kesiminde toplanıp, banka

aracılığı ile şehir burjuvazisine aktarılan nakdi sermaye birikiminden bahsetmek yerinde olur. Bu olay da, kullanılabilir fonları çoğaltarak milli burjuvazinin iktisadi gücünü arttıran bir etken olmuştur.

Son olarak dışsal sebepleri zikredelim. II. Dünya Savaşı'nın hemen sonunda büyük emperyalist devletlerin Türk ekonomisi ile ilgilenmeye başladığını gözlemliyoruz. Truman'ın IV Nokta ve Marshall Plânı ile başlayan bu ilgi çok geçmeden iktisadi etkilerini göstermeye başlamıştır. Gerek iktisadi yardım, gerek kredi, gerekse iştirakler şeklinde gelen yabancı sermayenin sermaye birikimine olumlu katkılar olmuştur(2).

Özetlersek, 1950'den önceki dönemde ve sıralarda, nakdi ve reel sermaye birikiminin gerçekleşmesi ve böylece mülk sahibi olan zümrenin (burjuvazinin) güçlenmesi, Türk toplumundaki sınıfsal yapıyı değiştirecek nesnel iktisadî koşulları hazırlamıştır. Gelişmekte olan bu üretim güçleri ile gelecekteki Türk toplumunun büyük dönüşümlere uğrayacağı açıktır.

Nitekim bu gelişme süreci Demokrat Parti'nin kuruluş yılları ile aynı zamana rastlar. Demokrat Parti aslen iki kaynaktan güç almaktaydı: İçerdeki sermaye birikimi ve dış iktisadi yardım ve krediler. Başlangıçta, daha önce kurulmuş banka şebekesi yardımı ile toplanan fonlar devlet müdahalesinin asgari olduğu yatırım alanları aramaktaydı. Bu dönemde elinde sermaye bulunduran burjuvazi (kökeni ne olursa olsun) özel te-

(2) «Olumlu katkılar» deyimini tarafsız olarak kullanıyoruz. Az-gelişmiş ülkeler için yüksek büyüme haddinin halkın refah seviyesini hemen yükseltmeyeceği bilindiğine göre, «olumlu katkılar»la söylenilmek istenilen sadece sermaye stokuna yapılan net ilavelerdir.

şebbüsün nimetleri ve serbest rekabetin erdemleri üstüne nutuklar çekerek, batı kapitalizminin *ideolojisini,* hakim zümreler arasında nazım görevini yüklenen devletçi devlete karşı kullanmaya başladılar.

Çünkü, bir denge unsuru olup, ilkel sermaye birikimini üstüne alan bu devlete, hakim hale gelen burjuvazinin artık ihtiyacı kalmamıştır. Bundan dolayı da, devletin temsilcileri olan asker ve sivil bürokratların *kemalist* ideolojisi, yerini *kapitalist* ideolojiye bırakmak zorunda kalmıştır.

Fakat Türk burjuvazisinin yeni bir ideoloji ile pusatlanarak eski devlete, yani Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı açtığı bu cihat, demokratik rejimi yeni benimseyen bu ülkede, burjuvazinin halk ile yaptığı bu ittifak olmadan asla gerçekleşemezdi. Türk toplumunda ise bu ittifakı hazırlayan nesnel koşullar vardı.

Türk halk tabakası sanayi emekçileri, köylüler ve esnaftan oluşur. Bu halk doğrudan üretici olup, toplumsal üretim sürecinde emekleri ile değer ve dolayısıyla artık-değer yaratırlar. 1950'lere ulanan (tekabül) dönemde sanayi işçilerinin pek az, köylünün büyük bir kısmının kendi toprağının mülk sahibi (ortakçıların varlığı tahlili nakzetmez. Nihayet, ortakçı da, üretimin nesnel koşullarından tamamen kopmamıştır) ve esnafın kendi iş aletlerine sahip olduğu düşünülürse, bu doğrudan üreticilerin, yani değeri yaratan halk tabakasının, Batı kapitalist toplumlarına göre çiziktirilmiş bir işçi sınıfına dahil edilemeyeceği açıktır. Bu tabakanın toplam değeri yarattığı ve yaratılan artık-değeri hakim sınıfa kaptırdığı şüphesizdir ve bundan dolayı da tâbi sınıfı oluşturur. Ne var ki, Türk toplumunda doğrudan üretici sınıfın, üretimin nesnel koşullarında bütünüyle

kopmaması ya da başka bir deyişle üretimin örgütlenmesi ve yürütülmesinde karar verme yetkisinin oluşu ve de tarıma dayanan Türk ekonomisinde emek - gücünün yaygın meta niteliği olmayışı, halk tabakasının sömürülme olayını içkin olarak kavramasına engel olmaktadır. Böyle olunca, toplumsal sınıf ilişkileri emekçiye saydam olarak gözükmemekte, kapitalist üretim tarzının sınıf ilişkilerinin nesneler arasındaki ilişkilere dönüştüğü fetişizmi, yerini başka toplumsal düzey ve kertelerde oluşan yabancılaşmalara bırakmaktadır. Öyle gözükmektedir ki, Türk toplumunda, din ve gelenek büyük çapta, doğrudan üreticiler ile ürün arasındaki ilişkileri düzenleyen ve sınıf ilişkilerini peçeleyen, toplumsal görüntüler, olaylardır.

Bundan dolayı, 1950'lerdeki Türk halkının aslî çelişkisi, tâbi sınıf olarak, devletin açıkça nazım rolünü üslenerek somutlandırdığı hakim sınıfa karşı dikilmek, fakat bu direnç hareketinde görüntülere kapılarak, kendi inançlarına liberal öğretinin anti-laik unsurlarından yararlanarak taviz veren, burjuvazinin kapitalist ideolojisini benimsemektir. *Böylece, hakim sınıfın ideolojisi kendi yabancılaşması ile uyuşmakta, bu ideoloji sanki onun ideolojisi olmaktadır.* Türk toplumundaki hakim ve tâbi sınıflar arasındaki ilişkinin, üstyapıda batılı - lâik ve Türkçü - Müslüman olarak yansıması, tuhaf bir ittifak sonucu, devleti, asker ve sivil bürokratların devleti olmaktan çıkarmış, fakat devleti genellikle emperyalizmle işbirliği yapan batılı eğilimli burjuvaların devleti yapmaya yöneltmiştir. Bu geçici ittifakın subvansiyon ve kredi mekanizmasının sebep olduğu enflasyoncu büyüme süreci ile onyıl süreyle devam ettiğine işaret edelim.

1960 hükümet darbesine kadar Demokrat Partinin varoluşunda bu gerçek gizlidir. Burada 1960 darbesini

hazırlayan nedenler üzerinde ayrıntıları ile durmayacağız. Yalnız şunu belirtmekle yetinelim ki, bu dönemde burjuvazinin kapitalizmi övgüleri, Türk ekonomisinde kapitalizmin bir sistem olarak yerleşmesinde ancak nisbi bir başarıya ulaşmıştır. Karşılanan iktisadi güçlükler ve bunları takiben alınan sert siyasi ve hukuki tedbirler statükonun ihdasını gerektirmiş ve bir kısım asker ve sivil bürokratlar Cumhuriyet Halk Partisi'nin «*zımni*» icazetini alarak, halkın ve burjuvazinin karşısına düşmek bakasına, devleti ve hükümeti ele geçirerek bir sağlamlaştırma işlemine girişmişlerdir. (Yeni Anayasa vb.).

3. Ama, genel seçimler, aynı toplumsal sınıf ilişkilerinden dolayı, beklenilen sonucu vermiştir. Demokrat Parti Adalet Partisi'ne dönüşmüş, hükümeti kuran burjuvazi, batıcı - lâik görüntüsünde hakim sınıfı temsil ettiği kabul edilen devleti bir kere daha ele geçirmeye çalışmıştır. Toplumsal oyun yine aynı oyundur. Fakat bu sefer batılı ve lâik hakim sınıf olan burjuvazi ile türkçü ve müslüman olan tâbi halk tabakası arasındaki çatışmanın ilk belirtileri gözükmeye başlamıştır.

Bir yandan, 1961 Anayasasından sonra kurulan Türkiye İşçi Partisi etrafında toplanıp Türk sosyalizminin kurulması yolunda oylarını açıkça kendi sınıfları yararına tasarruf eden bir kısım vatandaş kitlesinin oluşumu, öte yandan ve bu hareketle eşanlı olarak başlıyan, Adalet Partisi'nin iki - sınıf birleşkenli bünyesinde meydana gelen çatlaklar, bu çatışmanın ilk belirtileridir.

Burada, Cumhuriyet Halk Partisinin bir kanadında, gerek küçük burjuva sosyalizmi, gerek bunun Ana-

yasa - dışı bir çeşidi olan askeri demokrasi lehinde tezahür eden doktirin değişikliklerinden bahsetmek istemiyoruz. Çünkü, her iki eğilim de hakim Türk burjuvazisi ile kendisini artık özdeş kılmış olan asker ve bürokratların sınıfsal bünyesinden gelmekte olup, tâbi sınıf olan halkın eğilimleri ile hiç bir ilgisi yoktur.

1960'ların Türkiyesi'nde, Türkiye İşçi Partisi'ne bağlı, kendi sömürülen sınıfını bilen bir kitlenin oluşması ve Adalet Partisi içinde hakim işbirlikçi, komprador ve mason burjuva yönetici kadrosuna karşı dikilen ve kendi öz kültürünü savunan bir öbeğin varlığı ve hele bu öbeğin dayandığı kitle, Türk toplumunu yeni bir tarihi dönemeç noktasına getirmiştir. *Bu nokta, dinine ve geleneklerine bağlı tâbi bir sınıf olan Türk halk tabakasının, yarınki Türkiye'yi kuracak bir potansiyel olarak, kendisini göstermeye başladığı noktadır.*

Dikkat edilirse, Türkiye İşçi Partisi etrafında kümelenen hareket «*sosyalist*» görüntüsünde, Adalet Partisinin (ve örneğin Birlik Partisi gibi ufak partilerde) içinde oluşan hareket ise türkçü - müslüman görüntüsündedir. İlkinde tâbi sınıfa ait olmak, ötekinde belirli bir kültüre bağlı olmak bilinci ağır basmaktadır. Fakat herhalde, ne Türkiye İşçi Partisi'ne oy veren vatandaş kitlesinin çoğunluğu «*sosyalist*», ne de Adalet Partisi içinde başkaldıran kitlenin çoğunluğu «*gericidir*». Aslında, Türk halkına, aydınlarca takılan «*sosyalist*» yada «*gerici*» gibi damgaların anlamı yoktur ve böyle bir tasnifdir ki yıllardır Türk toplumunun gerçeğinin anlaşılmasında güçlükler yaratmıştır.

Son tahlilde söylemek istenilen kısaca şudur : Türkiye'de gelişen sanayi işçi kitlesine, küçük mülkiyet ve

makineleşmenin sebep olduğu yoksllaşan köylüye ve sanayi rekabeti ile yokolmak tehkilesi ile karşı karşıya olan esnafa, yani değeri yaratan Türk halkına dayanılarak kurulacak geleceğin Türk toplumunun kaderi ne Türkiye İşçi Partisi'nin tekelinde, ne de Adalet Partisi içinden kopacak, bir hareketin elindedir.

Sosyalizmi şeklen kabul eden Türkiye İşçi Partisi'nin bu haliyle yarınki Türk toplumunun kurulması sürecindeki tarihi görevi bitmiştir. Kuruluşundaki sakatlıklar, Türk toplumu hakkında ileri sürülen değişik teoriler ve bunlara dayanan tutarsız eylemler ve mensuplarının bazılarının hiyaneti, bazılarının ise delaleti Türkiye İşçi Partisi'nin varlığını yitirmesine sebep olmuştur. Partinin 1969 seçimlerinde daha fazla oy alması, Türkiye İşçi Partisi'nin yöneticileriyle parti dışında kalan irili - ufaklı sosyalist düşünürlerin tasarladıkları sosyalizmin gerçekleşeceğine kanıt olmayıp, ancak yarınki Türkiye sosyalizminin kurulmasına katılacak hazır bir vatandaş kitlesinin varlığını gösterir. Kurulacak olan bu sosyalizmin, herhalde ,batı hıristiyan kültürünün bir ürünü olan tercüme ve telif eserlerin bize sunduğu bir sosyalizm değil, fakat tarihi süreç içinde şekillenecek ve çıkış noktası ile gelişme yasalarını Türk toplumunda bulacak bir sosyalizmdir.

Adalet Partisi içinde gelişen hareket ise mukaddesatçılar tarafından temsil edilmektedir. Öyle gözükmektedir ki, bu hareketin yüklendiği tarihi ve toplumsal görev, aslında üstyapı çelişkilerinden kalkarak, kuşatımı pek iyi belirtilmeden, asli sınıf ilişkilerine değinmek; yani bir yandan batı emperyalizminin bir uzantısı olan burjuva kültürüne karşı Türk - müslüman kültürünü savunmak, öte yandan emperyalist ve tekelci mason ve komprador iş çevreleri ile savaşmak-

tır. Böylece istenilen, emperyalizm ve tekelci burjuvazinin mutlak egemenliğini kurarak, Türk kültürüne dönük bir toplum kurmaktır. Bundan dolayı, Konya'da yeşermekte olan, önceleri *takunyalılar* diye alaya alınan, şimdi de Türk kamu oyunu derinliğine ilgilendirmeye başlayan mukaddesatçılar hareketini yakından takip etmek gereklidir. Mukaddesatçıların, yukarda anahatları verilmeye çalışılan aslî ve tali sınıf ilişkilerinden hareket ederek, ideoloji ve eylemlerini sağlam bir toplumsal temele oturtmak üzere oldukları düşünülebilir. İşledikleri konu ve yerleştikleri ortam toplumun tali ve asli çelişkilerine dayanan bir potansiyeldir. Hareketin dayanağı, başlangıcı ve geliştiği ortam, Türk halk tabakasının iktisadi ve kültürel gerçeklerini yansıtmaktadır.

Fakat ne var ki, bu hareketin başındakilerin (ARAMCO dedikodularından bahsetmek bile istemiyorum) verdikleri demeçler, niyetlerinin Türk sosyalizmine yönelmekten ziyade, hakim sınıf içinde mutlak bir güce sahip olan büyük şehir komprador, mason burjuvazisinin egemenliği yerine Anadolu tüccar (yarın sanayici)) burjuvazisinin egemenliğini ikame etmektir. Dünya görüşleri tam olarak belirlenmediğinden vakit henüz erkense de, bu hareketin de yakın Türk toplumsal tarihin tanık olduğu gibi, levantenler ile müslüman burjuvazi, İttihat ve Terakkiciler ile İtilafçılar arasındaki hakim sınıf çatışmalarına benzediği söylenebilir. O vakit, bu çelişme zincirine bir de mason - mukaddesatçı halkası eklenmiş olur.

Fakat, ne Türkiye İşçi Partisi'nin şimdiki haliyle varlığını yitirişi, ne de mukaddesatçı hareketin Anadolu tüccarı lehine istismarı, Türk halkının bağrında gelişen başkaldırma gücünü yavaşlatır. Kendi emek -

gücüne sahip çıkacak halk ile kendi kültüründen taviz vermeyecek olan halk ayni Türk halkıdır(3). Yarınki Türk sosyalizmi de ancak bu iki unsur üzerine kurulabilir ve bu, potansiyel olarak hazırdır.

(3) Türk halkının kendi emek-gücüne sahip çıkmasına «sosyalizm», kendi kültürüne taviz vermemesine «müslümanlık» niteliği vererek, yarınki Türk toplumu için tasarlanan iktisadî sisteme *müslüman sosyalizmi* damgasını vurmak tahlilin yanlış anlaşılması ya da tahrifi demektir. Anlatılmak istenen kısaca şudur: Toplum bünyesi alt ve üstyapının değişik seviye ve kertelerinde oluşan karmaşık bir birleşim arzettiğine göre, Türk toplumunun tarih biliminin ışığı altında araştırılmasında, mülkiyet ve kültür gibi iki önemli unsurun arabağıntıları kesinlikle hiçbir şekilde ihmal edilmemelidir. Bu önerinin ise önceden tasarlanmış, kalıp halindeki bir «*müslüman sosyalizmi*» ile ilgisi yoktur.

8

FETİŞİZM, SOSYALİZM ve KEÇİLER

ANT'ta yayınladığım bir makalem(1) Ankara'dan arkadaşlarım A. Sönmez'in yazılı,(2) K. Somer ile T. Timur'un şifahi eleştirilerine yolaçtı. Dokundukları bazı hususları açıklamak görevimdir.

A. Sönmez'in yapıcı eleştirilerine ilke olarak katıldığımı söyliyeyim. Bununla birlikte aşağıdaki iki nokta üstünde dikkatle durmamızın faydalı olacağına inanıyorum.

Arkadaşımın, Türk ekonomisinde yabancılaşma olayının meta fetişizmi düzeyinde oluştuğu, giderek bu fetişizmin yaygın ve hakim olduğu (özellikle 1950'lerde) önerisini şüphe ile karşılıyorum.

Meta üretiminin yeraldığı, üretimin mübadeleye yöneldiği her toplumda (burjuva ve burjuva - öncesi) meta fetişizmi söz konusu olmakla beraber,

> «... *(söylediklerimin hepsi) maddi çıkarların hakim olduğu zamanımız için doğruysa da,*

(*) *Ant*, 2 Aralık 1969.

(1) «Türk Sosyalizminin Potansiyeli», *Ant*, 14 Ekim 1969.

(2) *Emek*, 17 Kasım 1969.

katolikliğin hakim olduğu Orta-Çağ ile siyasetin hakim olduğu Atina ve Roma için doğru değildir... Ancak iktisadi koşullar orada katolikliğin, burada da siyasetin aslî bir rol oynadığını açıklıyabilir.» (3)

Bu demektir ki, özgül nesnel koşulları yapısında toplayan bir ekonomide meta üretimine, yani değiş değeri için üretime gidildiğinde bile, fetişizmin kayarak başka yabancılaşma düzey ve kertelerinde oluşması mümkündür. Eğer Türk ekonomisi azgelişmişlik karakteri gösteriyor, *sermaye* yabancılaşması yaygınlaşamıyor ve tarımsal kesimde yaratılan toplam ürünün ortalama olarak sadece %33,8'i fiatlanıyorsa, fetişizmin, tarihten kalıtılan üst - yapı kurumlarının etkisi ile de, din, gelenek ve hatta devlet kertelerinde ortaya çıkacağı beklenebilir.

Günümüzün Türk toplumunu anlamak için soruna bu mercekten bakılmasının gereğine inanıyorum. Doğallıkla bu tarz bir çalışma, paralelinde, üretim güçlerinin gelişmesinin, yani maddi iktisadi hayatın, ayrıntılı bir tahlilini de gerektirir ve hatta üst - yapı tahlillerine önceliği vardır. Zira, oldukça hızlı bir tempo ile kapitalist üretim tarzına girmiş olan Türk ekonomisi, sermaye kullanımını yoğunlaştırdığı sürece, emek - gücünün fetiş karakteri sağlamlaşacak ve dolayısı ile başka düzey ve kertelerde gözüken fetişizm meta fetişizmine yönelecektir (yönelmeye başlamıştır).

Fakat bu değişme sürecini gereğince biliyor muyuz? Ben sorunu ortaya atmaya çalıştım, çözümü hepimizi ilgilendirir.

---

(3) K. Marx, *Capital*, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1961, p. 82, foot-note.

A. Sönmez'in, mukaddesatçılık hakkında yaptığım yorumun eleştirisine gelince: Benim yada onun yaptığı yorumların farklı olması sorunun önemini değiştirmez. Engels'in J. Block'a yazdığı bir mektuptan şu parçayı birlikte okuyalım:

> «... *İktisadî durum temeldir. Fakat üst - yapının çeşitli unsurlarını - sınıf mücadelesinin siyasi şekilleri ile bunların vargıları, kazanılan bir kavgadan sonra konulan anayasa ve hattâ mücahitlerin zihinlerinde yaptıkları kavga hakkında düşünceler, siyasi, kanuni, dini fikirler ve bunların doğma olmak istidadı gösteren gelişmesi, tarihi çatışmanın seyri üstünde etkilerini gösterir ve bazı hallerde etkin rol oynarlar. Fakat sonsuz olaylar içinde, iktisadî hareket kendisini eninde - sonunda kabul ettirir.*» (4)

Bu ibarenin teorik yorumu apaçıktır: Toplumdaki üretim güçlerinin (maddi temel) nicel ve nitel düzeyi ile carî üretim (mülkiyet) ilişkileri o toplumun üretim tarzını belirler. Her üretim tarzı kendi alt yapısı ile uyuşan üst - yapı kurumlarını (din, zihniyet, siyaset, hukuk, estetik) doğurur. Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki diyalektik bağıntı gibi, altyapı ile üst - yapı arasında diyalektik bağıntılar, vardır. Bu durumda, üretim güçleri ve altyapı gibi bağımsız değişkenler etkilerini ancak tahditler altında icra edebilirler. Böyle olunca, altyapı ile üstyapı kurumları arasındaki diyalektik ilişkiler, herhangi bir dönemde, talî çelişkiler kategorisine dahil edilebilecek olan çeşitli toplumsal çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olabilir.

---

(4) Marx - Engels, *Selected Correspondence*, International Publishers, New York, p. 475.

Örneğin, dini görüşlerin gelişen maddi hayat karşısındaki davranışları gibi. Doğallıkla, toplumdaki maddi güçler *son kertede* belirleyicidir, fakat toplum matrisi içinde belirli bir döneme has tali çelişkiler, o toplumu o anda üstün - belirleme niteliğindedir. Tali çelişkileri gözönüne almadan, iktisadın son kertede belirleyiciliğine belbağlayarak, sömüren ve sömürülen sınıflar arasındaki asli zıdlıkların *hemen* ortaya çıkacağını sanmak hatalıdır. Zincirin kırılması «zincirin zayıf halkası»nı yakalamakla kabildir. Toplumda o andaki tali çelişkiler, aslî zıdlıkların bir türevidir ve bundan dolayı da, sınıf çatışmasının parçasıdır, ondan ayrılamaz.

Sanırım ki, bu teorik çerçeve mukaddesatçılık hareketinin değerlendirilmesine bir nebze yardım edebilir. Mukaddesatçılar Türk toplumunda üstyapıda meydana çıkan «batıcı - lâik» ve «Türk - müslüman» çelişkisinden yararlanmayı bilmektedirler. (hangi niyetle kullanılırsa kullanılsın). Böyle bir çelişkinin varlığına inandığım içindir ki, mukaddesatçılık hareketini yorumlamaya çalıştım. Bu hareket hakkında ya benim ya da A. Sönmez'in yorumlarından birinin geçerliliği sorunun özünü değiştirmez. Önemli olan konu, üst - yapıdan gelen tali çelişkilerin belirli bir anda o toplumu üstün - belirlediğidir. Eğer bu durum, sınıflararası aslî zıdlıkların belirlenmesine yolaçabilecek güçte ise, bunu sosyalist mücadelenin dışında tutmak için herhangi bir sebep yoktur. Bizlerin görevi, bu üstyapı çelişkilerinin sınıf zıdlıkları ile yakınlığının derecesini gösterebilmektir.

K. Somer ve T. Timur arkadaşlarımın şifahî eleştirilerine gelince:

Herşeyden önce sosyalizme geçiş teorisi ile sosyalist teorinin temeli olan marxist öğretiden ne anladığı-

mı kısaca açıklamaya çalışayım. Marxist öğreti iki ayrı, fakat birlikte işleyen disiplinden kurulmuştur: Tarihi maddecilik ve maddeci diyalektik. Tarihi maddecilik farklı üretim tarzlarının işleyişlerini, evrimlerini ve evrilme süreçleri içinde geçiş dönemlerinin özgüllüklerini inceleyen tarih bilimidir. Maddeci diyalektik ise düşünce sürecinin bünyesini ve işleyişini gösteren ve ona rehberlik eden bir felsefedir, marxist felsefe diye de adlandırılır. Söylemeye lüzum yoktur ki, marxist felsefe tarih bilimine ışık tutar, sistemleşmesine yardım eder.

> «... *kurulacak olan bu (Türk) sosyalizmi herhalde Batı Hıristiyan kültürünün bir ürünü olan tercüme ve telif eserlerin bize sunduğu bir sosyalizm değil, fakat tarihi süreç içinde şekillenecek ve çıkış noktaları ile gelişme kanunlarını Türk toplumunda bulacak bir sosyalizmdir.*(5).

demekle inkâr ve reddettiğimin Marxist öğreti değil, fakat bize şimdiye kadar sunulan batı - hıristiyan tipi kalıplaşmış bir sosyalizme geçiş teorisi ile sosyalist teoridir.

Açıklıyayım : Bildiğim kadarıyla bilimsel sosyalizmi kuranlar, Marx ve Engels, eserlerinin hiç bir yerinde (çok kısa ve odak noktasını gösteren cümle ve paragraflar hariç), tarihin gelişme yasalarına göre kurulması kaçınılmaz olan sosyalist üretim tarzı hakkında, ne bir sosyalizme geçiş teorisi (örneğin, proletarya diktatörlüğü), ne de sosyalist bir teori vermeye yeltenmişlerdir. Yeltenmemişlerdir diyorum, zira kurdukları marxist öğreti henüz yaşanmayan bir sistemin teorisi-

(5) ibid.

ni yapmaya uygun olmayacak kadar gerçekçidir. Marx ve Engels'in toplumsal bilimlere getirdikleri yadsınmaz katkı, tarih biliminin ve marxist felsefenin yadsınmaz doğruluğudur. Bu bilim ve felsefe, bize değişik toplumların evrim süreçlerini, geçirmekle zorunlu oldukları evreleri ve her evre içinde daha ileri bir üretim tarzına geçiş zeminini hazırlayan alt ve üstyapı güçlerinin tahlilini vermekte ve böylece sosyalist üretim tarzına doğru olan tarihi yürüyüşte doğru tahminlerin ve öngörüşlerin yapılmasına yaramaktadır. Türk toplumunun da, şu ya da bu üretim tarzından gelmiş olsun (tartışmalar kabak tadı vermeye başladı), halihazır üretim tarzı kapitalist üretim tarzı ile pek benzerlik gösterdiğinden, bu toplumun da zaman faktörü belirtilmeden, sosyalist üretim tarzına geçeceği muhakkaktır.

Marxist öğretiye göre Türk toplumunun sosyalist üretim tarzına geçeceği ne kadar doğru ise, yine aynı öğretiye göre bu toplumun belirli bir sosyalizme geçiş teorisi ile yine belirli bir sosyalist teori çerçevesinde kalıplaşması gerektiği iddiası da o kadar yanlıştır. Çünkü, her toplum kendi sosyalist sistemini yaşadığı sürece üretim güçlerinin düzeyine, bunların büyüme hadlerine, toplumdaki sınıfsal ve toplumsal ilişkilerine, geçmişte kökleşen üretim örgülerine ve yine geçmişten kalıtımla aldıkları üstyapı kurumlarına göre kurmak zorunluluğundadır. Her toplumun içsel ve dışsal nesnel koşulları o toplumun sosyalizme geçiş yolunu ve uygulayacağı sosyalist sistemi hazırlar.(6) Nitekim, yirminci yüzyılda gözlemlediğimiz sosyalizm deneyleri bize değişik sosyalist ülkelerin herbirinin ayrı yoldan sosyalist üretim tarzına geçtiklerini ve ayrı bir sosyalist teori benimsediklerini göstermektedir. Bu iddiayı

a posteriori kanıtlamak kolaydır. Rus toplumu sosyalist sisteme marxist - leninist proletarya diktatörlüğü teorisi ile geçerken, Çin toplumu, marxist - maoist, halk cephesi teorisi ile geçmiştir. Sosyalist Rusya, «genişleyen üretim semalar»ında üretim kesimine öncelik verirken, sosyalist Çin tüketim kesimine ağırlık vermiştir.

Çok şükür, bilimsel sosyalizmi kurarken ne Marx, ne de Engels her toplum için geçerli bir *Sosyalizmin Kutsal Kitabı*'nı vermekten kaçınmışlardır. Onlara göre Antik, Asya, derebeylik (feodalite) ve kapitalist üretim tarzlarının tarih bilimi ve marxist felsefe ışığı altında araştırılması, göremedikleri fakat muhakkak surette kurulacağına inandıkları sosyalist sistemin geçiş teorisine ve sosyalist teoriye rehberlik edecektir. Bu teorilerin ancak onların öğretilerinin özüne sadık kalınarak kurulması gerektiği açıktır, yani marxist öğretinin odak noktaları olan değer, artık - değer ve dolayısı ile sınıf mücadelesi ile «piyasanın keşmekeşi» (dolayısı ile bunun karşıtı olan planlama) tahminleri sosyalizme geçiş ve sosyalist teorilerin temelini oluşturacaktır. Fakat ne var ki, her toplum çıkış noktalarına ve sosyalist güçlerinin gelişme sürecine göre kendi sosyalizmine geçiş yasalarını ve sosyalist sistemin teorisini yaratmaya mecburdur. Bundan dolayı, henüz sos-

(6) Bu olgu, bazı sosyalist çevrelerde marxist öğretiyle (doktrin) sosyalist teorinin karıştırılması sonucu, sosyalist teorinin tek oluşu gibi bir iddiaya sebep olmaktadır. Yine bu olgu, aynı sebeplerle, marxist öğretinin biricikliğinin inkârına kadar giden görüşlere de yolaçmaktadır. Halihazır kapitalist kurumların veri olarak alınması gerektiği varsayımından hareketle «sosyalist teori her toplum için ayrıdır» derken marksist öğretinin odak noktalarından ayrılan diğer bu görüş de bizi küçük burjuva sosyalizmine götürür.

yalizme geçiş belirtilerinin pek kuvvetli olmadığı Türk toplumuna sunulan batı (ve de doğu) sosyalizminden aktarılmak istenilen bütün reçeteler sakattır. Bunda yanlış anlaşılmaya önayak olmamak için şunu ekleyelim ki, marxist öğretinin odak noktalarından ayrılmadıkları için bu teoriler kendi içlerinde fevkalade tutarlı ve geçerli olup, kendilerinden sonsuz dersler alınabilir: Sosyalizmi kurarken Rusya'nın kapitalist dünyanın en zayıf noktasını teşkil ettiği, Çin'in de fiilen emperyalizmin işgali altında bulunduğu gibi...

Ankara'daki sosyalist arkadaşlarıma tavzih maksadıyla verdiğim bu cevabı bitirirken, *Aydınlık*'ta C. Çandar'ın(7) acayip tarzda kaleme aldığı eleştirisine de değinmek istiyorum.

Ankara tiftik keçisini ille de kenelerine göre tanımlamaya kalkışıp anatomisine göre tanımlamayı reddetmek mantık dışıdır. Kendilerine tiftik keçisinin anatomisi hakkında bazı namuslu araştırmalar yapmalarını salık veririm.

(7) *Aydınlık*, Kasım 1969.

9 A

BAY ECEVİT, BAY DEMİREL ve BAY SOSYALİST

(DEMİREL'in GÖRÜŞLERİ KENDİ MANTIĞI İÇİNDE, DAHA GERÇEKÇİ!..)

BARLAS — Devalüasyon ve buna bağlı ekonomik kararları, herkes değişik yorumlamaya devam ediyor. Ecevit'e bakarsanız, bu kararlarla Türkiye, sosyo-ekonomik yörüngesinden çıkacaktır. Demirel ise, doğal olarak savunuyor kararları... Siz ne dersiniz?

DİVİTÇİOĞLU — Bay Demirel son iktisadî kararlar hakkında «Bunlar sadece bir zam furyası değildir» derken, tarihsel bir gerçeği ifade etmiş oluyordu. Bu gerçek, Türk toplumunun yüzyılı aşkın bir battal iktisadî olgunlaşma döneminin sonunda eriştiği, özellikle 1950'lerden sonra sağlamca yerleşen kapitalist üretim tarzının gereği olan liberal ilkelerin kabulünün tescil edilmesidir. 24 ocak kararları, şimdiye dek kapitalist sistemin işleyişini köstekleyen, ekonominin sınıfları ile birlikte kendisini yeniden üretmesini engelleyen tüm iktisat politikalarını, yani iktisadî hayatta yaygın ve yoğun devlet müdahalesini lâğvetme niyetiyle alınmıştır.

(*) *Milliyet* Gazetesi, 18 Şubat 1980.

BARLAS — 24 ocak kararlarını, ana çizgileriyle, bu açıdan nasıl sıralayalım?..

DİVİTÇİOĞLU — KİT ürünlerinin fiyatları ile faiz haddinin piyasada oluşmasını sağlamak... Türk parasının dış değerinin dalgalanmaya bırakılması yolunu açmak... Devlet yatırımlarından kaçınma eğilimi gösterirken, sermayenin uluslararası akışkanlığını kolaylaştırmak... Bu ana hatların değerlendirilmesi sonunda, özel girişim ve piyasanın, devletçi devlet ile ikame edilmek istendiğini söyleyebiliriz.

BARLAS — Bir kesime göre, bu kararların meşruiyeti bile tartışmalıdır...

DİVİTÇİOĞLU — Bu kararlar, bence, mantıksal planda da, tarihsel planda da meşrudur. Öncelikle mantıksal planda meşrudur. Çünkü kapitalist üretim tarzının tanımı, bu sistemin kurucu öğeleri olan «Özel Mülkiyet», «Serbest Girişim» ve «Piyasa» gibi özgül kavramları gerektirir!.. «Bırakınız yapsınlar» düsturu, «Üretici», «Tüketici», «Bireysel Emekçi» ve «Sınıflar» gibi bağımsız karar birimlerinin serbest piyasada davranışlarını belirlemelidir. Bu sistem genel ve yoğun bir devlet müdahalesi gereksinmesi duymaz. Kendi çıkarları peşinde koşan birey ve sınıflar, hür iş akdi ve piyasa mekanizması kuşatımında, fiyatları, faiz haddini, kirayı ve ücret ölçülerini oluştururlar. Tabiî kâr, kapitalist sınıfa kalmak üzere.

BARLAS — Tanımladığınız tür kapitalizmde, devletin işlevi nedir?

DİVİTÇİOĞLU — Tabiî ki, kapitalist üretim tarzı devleti yok saymaz. Bu sistem ve devletten artık ile arpalığını alan sınıf, gerektiğinde yine de devlet müdahalesi talep eder. Ne var ki bu müdahale, ekonomide piyasa ile düzenlenen kaynak dağılımı ve gelir bölüşü-

münü bozmamak, fakat gerekirse gelir, para, istihdam ve genel fiyatlar düzeyi arasında ortaya çıkan makro dengeleri sağlamak kaydıyla yapılmalıdır.

BARLAS — Ekonomik kavramları verirken, «arpalık» diye bir tanımlama yaptınız. Bu nedir?

DİVİTÇİOĞLU — Arpalık, Frenklerin deyişi ile seignorage dır. Arpalık, enflasyon sürecinde devlet ile kapitalist arasında üleşilen bir ranttır. Bu rant, devlet için «vergi», kapitalist için «kâr» niteliğindedir.

BARLAS — Demirel hükümetinin aldığı son kararların, çağdaş bir kapitalist ekonomi yaratacağı varsayımına dayalı ümitler fazla... Bu arada siz, kararların mantıksal olduğu kadar, tarihsel planda da meşru olduğunu söylediniz...

DİVİTÇİOĞLU — Kararlar, Türk ekonomisinin tarihsel planı bakımından da meşrudur. Çünkü bundan böyle, müdahaleci devlet ve uyguladığı iktisat politikaları ile yarattığı «Avantacı Öbek», bugünkü kapitalist Türk ekonomisini maddesel ve sınıfsal yeniden üretecek normal olanakları sağlamaktan yoksun görünmektedir. «Avantacı Öbek», sabit tutulan fiyatlar, faiz haddi ve Türk parasının değeri ile, bunların piyasa değerleri arasındaki rantı elegeçirmiş bir alt-sınıftır. Bunun kapitalist sınıftan farkı, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayışıdır.

BARLAS — Bu durumda, 24 Ocak kararlarını, ekonomiyi çağdaş yörüngesine sokabilmeleri açısından, en azından ümitle karşılamak gerekir. Ekonomide ağırlık, bu çeşit gruplardan, gerçek üretici ve pazarlamacı grupların eline geçebilir belki...

DİVİTÇİOĞLU — Bay Demirel tarafından açıklanan kararlar, Türk ekonomisinin bugünkü perişan du-

rumuna deva olabilecekse haklıdır. Eğer kapitalist bir ekonomi varsa, ekonominin selâmeti, ancak «Müdahaleci Devleti», «Kapitalist Devlet» yapıp, «Avantacı Öbeği» de eledikten sonra, «Kapitalist Sınıfı» oyunun kurallarına uygun biçimde hizaya getirmekle sağlanabilir.

BARLAS — Devletçi devleti ve sizin deyiminizle «avantacı öbeği», geçmiş başarısızlıkta çok fazla sorumlu bulmuyor musunuz?

DİVİTÇİOĞLU — Türk ekonomisindeki kronik enflasyonun ve yetersiz ihracatın nedeni olanlar bunlardır. Başka hiç kimse, hiçbir zümre ve sınıf, bu iktisadî açmazın nedencisi olamaz.

BARLAS — CHP Genel Başkanı Ecevit'in, 24 ocak kararları üzerindeki eleştirileri hakkında ne düşünüyorsunuz?

DİVİTÇİOĞLU — Türk ekonomisi için müdahaleci devleti savunmaya olanak olmadığı gibi, bunu «Refah Devleti» kisvesi altında yeniden sunmaya da olanak yoktur. Her şeyden önce unutmamak gerekir ki, Batı'nın refah devleti, kapitalist üretim tarzının bir yan ürünüdür, kendi başına bir sistem sayılmaz. Vergilerde etkinlik, biraz da hakkaniyet gözeterek alan, toplumsal güvencelerin kapsamını genişleten ve toplumsal tüketim gereksinmelerini karşılayan bir devlet... Bu nedenle Bay Ecevit'in «Refah Devleti» örtüsü altında «Müdaheleci Devleti» sanki «Kerim Devlet» olarak alıp sunması ve son kararlar hakkında gösterdiği aşırı tepki, gerçekçi olmadığı gibi, endişe vericidir de!..

BARLAS — CHP Genel Başkanı Ecevit'in, son ekonomik önlemler hakkında gösterdiği aşırı tepki, sizce doğru mudur? Meselâ, bir iktisatçı olan Senatör Besim

Üstünel'in CHP grubu içinde yaptığı teknik bir konuşmayı, Ecevit'in âdeta feveran içinde karşıladığını okuduk gazetelerden...

DİVİTÇİOĞLU — Bay Ecevit'in mantıksal sisteminin, ekonominin gerçeği ile kesinlikle çakışmadığı besbellidir. Sürgit enflasyona neden olan devletçi devleti ile ve arpalığı ele geçirdikleri halde, otuz yıldır hâlâ doğru dürüst bir sanayileşmeyi başaramayan kapitalist/avantacı sınıfı benimsemek ve hatta bunların gelecek için kalımını düşünmek makul değildir.

BARLAS — Belki, Ecevit, «Devletçi Devlet»i ve bunun himaye mekanizmaları altında gelişen sınıfı, daha sol bir ekonomiye geçiş için bir ara dönemi olarak görüyor?

DİVİTÇİOĞLU — Devletçi Devlette ısrar etmek, kapitalizme kadar sosyalizme gönül vermede de utangaçlık göstermekle aynı anlama gelir. Yok, sunulan bu devlet, sosyalist üretim tarzına geçiş için bir atlama taşı olarak düşünülüyorsa, ki pek emin değilim, bu görüş de hatalıdır. Çünkü kapitalist/avantacı sınıfa artık sağlayan ve arpalık dağıtan bu devlete, sosyalizmin işleyişine uygun olarak, artığı ve arpalığı vergileme yoluyla geri alma görevi yüklemekten daha saçma bir düşünce tarzı olamaz. Kapitalizmin aksine, sosyalizm, parasal ve malî politikalarla kurulup işlerlik kazanamaz. Sosyalizmde oyunun kurallarını saptayan reel iktisat politikalarıdır.

BARLAS — Yani Demirel'in görüşleri, sol açıdan bakınca da, Ecevit'ten daha mı tutarlı?..

DİVİTÇİOĞLU — Mantıksal ve tarihsel planlarda Türk ekonomisinde saptanan bu iki ayrı görüşten, Bay

Demirel'inki Bay Ecevit'inkine göre daha gerçekçidir. Bu gerçekçilik çerçevesinde hükümet iktisat politikalarını saptamış, kapitalist sınıfın onayını almış ve IMF ile anlaşmaları imzalamıştır. Bütün bunlar Türk kapitalizminin yarını için eylem planını oluştururken, toplumsal kuruluşun yazgısı da bu eylemlere bağlanmaktadır.

BARLAS — Başarılı olacak mı bu?

DİVİTÇİOĞLU — Zaman, tarihsel zamanı değiştireceği gibi, mantıksal zamanı da değiştirebilir. Bugünün bir tarihsel zamanı ile uyuşan bir mantıksal zaman, zaman sürecinde, yarın; birbirleriyle uyuşmayabilir. Bu demektir ki, güncel bir mantıksal modelle gelecekteki tarihsel oluşumu şaşmazlıkla öngörmeye olanak yoktur. Öyleyse, güncel gerçekçiliği değerlendirilen Bay Demirel'in, yarınki Türk kapitalist ekonomisi için yaptığı tahminler ve saptadığı toplumsal kuruluş yazgısı da, ancak bir belirsizlik süreci içinde gerçekleşebilir.

Bay Demirel'in öngördüğü Türk toplumsal kuruluşunun yazgısı konusunda, uzun döneme şöyle bakalım. Herşey tasarlandığı gibi olursa, günümüzün devletçi iktisadî bünyesi, mantıksal zamanın «yeniden-bünyeleşmesi», yani restructuring çerçevesi içinde, Batıvarî bir *kapitalizme dönüşecektir. Ama bir çocuk bile bilir ki, ekonominin kapitalist «yeniden - bünyeleşmesi» ancak kapitalist üretim tarzının kurumlarının ve zihniyetinin, yani tarihin bir sonucudur. Bütün Batılılık ve kapitalistlik iddialarına rağmen, hâlâ ne kapitalist - olmayan devlet ve kapitalistlerden, ne de kapitalist zihniyeti olmayan halktan sıyrılamıyan bu ülke ekonomisinin, gökten zembille inen kararlarla 10 - 15 yıl içinde yeniden bünyeleşmesini beklemek, meşru olmakla birlikte, bu bekleyişin kesinliği tartışmalıdır.*

BARLAS — Bu belirsizlik sürecinin uzunluğu ne kadar olabilir?

DİVİTÇİOĞLU — Önce, kısa dönemde 1 - 2 yıl, Bay Demirel'in liberal oyunun kurallarını uygulama kavramının, ne dereceye kadar iktisaden doğru olarak gerçekleşebileceğini gösterelim. Kısa dönemde, Türk kapitalizminin amacı, enflasyon eğilimini durdurup ihraca tı artırmak, kullandığı araç ise dış kredilerdir. Böylece, önce dış kredilerle desteklenen ödemeler dengesi, gideneli kendini destekler bir duruma geçecek ve oynak kur aracıyla, ekonominin dışa karşı istikrarı elde edilecektir. Yurt içinde ise, para arzındaki artış oranı dikkatle denetlendiği için enflasyoncu gidiş duracak, artan üretim ise, bir yandan mal piyasalarında bolluk yaratırken, öte yandan büyük işsizler ordusunun bir kısmına istihdam olanakları sağlayacaktır.

BARLAS — Bu, her şey yolunda giderse olur...

DİVİTÇİOĞLU — Fakat enflasyonun gidişini durdurmak için para arzını sıkı tutmak ilkesi üzerine kurulan bu iyimser senaryo ,yine aynı ilkelerin vargısı olarak, faiz hadlerinde yükseliş ve efektif talepte yetersizlik sorunları üzerine yazılacak kötümser bir senaryo ile rahatlıkla cerhedilebilir. Öte yandan böyle bir ortamda azalan tüketim eğsinimi, bir de devlet yatırımlarının durdurulması ile tamamlanınca, cari gelir düzeyinde geri tepen çarpan aracıyla, gelirin daha da azalmasına önayak olur... Bu ve diğer görüntüler sonucu, yazılabilecek senaryo yeni devalüasyonlara da dayanabilir.

Bu olasılık ortaya çıkarsa, bunun Türk ekonomisi için fevkalâde vahim sonuçlar yaratacağı açıktır. Daha da vahimi, yine bu ekonominin «zorlanarak» ada-

letsiz bir gelir bölüşümü ortamında, yığınsı meta üretimini arttırması, hatta enflasyon - devalüasyon sarmalında bile ürettiklerini ihraç ederek, ödemeler bilânçosunu denkleştirip, yüzde bilmem - kaç büyüme hızına erişmesidir.

9 B

BAY ECEVİT, BAY DEMİREL ve BAY SOSYALİST

(TÜRKİYE'nin ÖNÜNDEKİ YENİ SORUNLAR...)

İKTİSAT, maddeci yaklaşımda, bir toplumun maddesel ve sınıfsal yeniden-üretim sürecinde madde ile insan (üretim güçleri), sınıflar ile insan (üretim ilişkileri) arasındaki ilişkileri, ender araçların değişik amaçlara göre almaşık kullanışlarını da hesaba katarak, inceleyen bir toplumsal bilim olarak tanımlanır.

Bu tanım uyarınca, madde ile sınıf - içinde - insan iktisat biliminin iki asal öznesidir. Öyle ki, bağdaşlık olarak, madde insanı sarmalarken, insan da maddeyi, onunla uyuşan değişik üretim ilişkileri düzeyinde kullanır, ona yön verir. Varolan maddenin, geride kalmış üretim ilişkileri ile üretimi, dağılımı ve tüketimi zorlansa bile, onun «en uygun» kullanışını sağlayamayacağından, toplumsal yeniden-üretim süreci aksar, iktisadî çalkantılar kaçınılmaz olur.

Kanımca, sosyalist iktisatçı, içinde yaşadığı Türk ekonomisini bu tanım çerçevesinde değerlendirmelidir. Ekonominin maddesel güçleri ile sınıflarının ve de in-

(*) *Milliyet* Gazetesi, 6 Mart 1980.

sanının, günümüzdeki carî üretim ilişkilerine temel olan iktisat politikaları ile yeniden-üretilip üretilmediğini araştırmalıdır. Bu araştırmadan kaçındığı sürece, herhangi bir sosyalist mantıksal sistemle kalıplaşmış olacağından ,reel sistemden(1) kopacak, yani reel iktisat yapamayacaktır.

Eğer bu öneri gerçekçi ise, bugünkü Türk kapitalizminin hangi aşamada olduğunu bilmemiz gerekir. Bu aşamayı büyük kuşatımlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

Ekonomi, 1950'lerden beri atlattığı üç büyük iktisadî çevriye ve içinde yaşanılan ciddi buhrana rağmen, maddesel düzeyde üretim güçlerini geniş çapta geliştirmeyi başarmıştır (gelişmenin kısmen dış kaynaklarla gerçekleşmiş oluşu ya da sanayiinin hâlâ büyük ölçüde dışa bağımlılığı gibi karşı iddialar, bu bağlamda ele alınmamaktadır.) Bu gelişmeye koşut olarak toplumda sınıfsal yapı değişmiş, geleneksel sınıflar yanında, önemli olgunluğa erişen kapitalist ve işçi sınıfları, yöneticileri. teknotratları ve sendikalarıyla birlikte oluşmuştur. Bütün bu gelişmeler, aynı zamanda, Türk insanının gelir düzeyini yükseltirken, onu yavaştan değiştirip çağdaş birey durumuna getirmeye başlamıştır. Ne var ki, bu iktisadi evrime rağmen önkapitalizm'in kalıntısı «devletçi» devletin müdahaleci iktisat politikaları ile belirlenmekte olan kaynak dağılımı ve gelir bölüşümü süreçleri ekonominin maddesel ve sınıfsal yeniden-üretimini kösteklemekte, güncel iktisadî rahatsızlıklara neden olmaktadır. Bundan böyle, «devletçi» devletin uygulamakta olduğu üretim ilişkileriyle

(1) «Reel (doğal ve toplumsal) bilimlerde, "doğru"nun tek ölçütü deney, gerçek ile berkitimin karşılaştırılmasıdır». Kornai, s. 1971). *Anti - Equilibrium,* North - Holland, Amsterdam, s. 8.

Türk ekonomisinin kalımını sağlamak mümkün görünmemektedir. Gerilerde kalmış önkapitalist üretim ilişkileri düzeyinde modern üretim güçleri ile iktisadî sınıfları yeniden-üretmek olasılı değildir.(2)

Uygun an, gelmiştir. Türk ekonomisinde oluşan bu güçler, kendi kalımlarını ve gelişmelerini engellemeyecek yeni dağılım ve bölüşüm ilişkilerine gereksinme duymaktadırlar. Bundan dolayı da, hem kapitalizmi hem de sosyalizmi benimseyen iktisatçılar için sorun bu yeni ilişkileri belirlemek ve önermektir. Bu arayış, reel iktisat yapmanın bir vargısıdır.

Aranılan yeni üretim ilişkileri, bazı iktisatçılar için efektif plândaki kapitalist üretim ilişkilerinin yenilenmesinde, bazı iktisatçılar için ise potansiyel plândaki sosyalist üretim ilişkilerinin önerilmesinde bulunabilir. Doğallıkla başka üretim ilişkilerinden de söz edebiliriz. Örneğin, kapitalist ya da sosyalist yaftasıyla bir Ceberrut'un (küçük bir çevreye de dayanabilir) «Toplumun yüksek çıkarları» uğruna saptayıp uygulamaya kalkıştığı keyfi kaynak dağılımı ve gelir bölüşümü ilişkileri gibi... Hemen söyleyeyim ki, bu özel durumları, şu açık varsayımdan dolayı tahlile katmıyoruz. İktisaden meşru ve toplumsal olarak kendini yeniden-üretebilen üretim tarzları, ancak iktisadî karar birimlerinin (üretim, tüketim ve emek) özgürlüklerine tahdit koymayanlardır.(3)

---

(2) Bu konudaki ayrıntılı görüşler için: S. Divitçioğlu, «Mehmet Barlas ile yapılan Röportaj» *Milliyet* 18 şubat 1980.

(3) Doğrudur, kapitalist ve sosyalist üretim tarzlarında bu özgürlükler farklı yorumlanır ve zaten bundan dolayı her iki sistemin yandaşları birbirlerini eleştirir. Fakat unutmamak gerekir ki, yine de bu farklı yorumlar üretim tarzlarının oyun kuralları içinde cereyan eder, yoksa Ceberrut'un saptadığı kurallara göre değil.

Günümüzün ekonomisinde, kapitalizm yanlısı iktisatçı için her türlü Devlet müdahalesinden kurtularak yeni üretim ilişkilerini liberal ilkelerde aramak gerçekçi bir yaklaşımdır. Böyle olmakla birlikte, bu arayışın sonuçlarının nasıl tecelli edeceğini irdelemek ve bu ilkeleri eleştirmek de sosyalist iktisatçıya düşer. Bu yapıldığı vakit görülür ki, kapitalizmde ıslahat yapmak isteyen iktisatçının mantıksal - zamanda almış olduğu kararlar hilafına, bunların tarihsel - zamanda gerçekleşeceğine dair elimizde bir kanıt yoktur. Olabilir ki, kısa - dönemde, para arzının yeterince bollanmaması, efektif talep yetersizliğinden ötürü, deflasyoncu gidişe, gelir büzülüşüne ve yaygın bir işsizliğe yol açar ve de uzun - dönemde öngörülen kapitalist kurumlar (özel girişim, rekabet, piyasaların genişliği) ve zihniyet asla gerçekleşmez.

Sosyalist iktisatçı için de yeni üretim ilişkilerini sosyalist ilkeler çerçevesinde aramak, bu sonuca varmak üzere de sosyalist üretim tarzına geçiş yolunda eylem (çalışmalar, politikalar) plânları(4) saptamak ve bunları emekçi halka önermek, meşru bir haktır. Fakat, açıkçası, onun görevi, kapitalizmi savunan iktisatçıdan çok daha zordur. Efektif yokken, potansiyeli efektif hale getirmek, efektif olanı düzeltmekten çok güçtür. Kapitalizmin yanındaki iktisatçı, efektif olan kapitalizmin içinde devletçi kapitalizmden rekabetçi kapitalizme geçiş için, üstelik vakti gelmişken, gerekli ilkeleri tescil ederken, sosyalist iktisatçı, potansiyel gücüne güveneceğini umduğu emekçi halkı (çünkü şimdilik efektif olarak ortada bir sosyalist kitle yoktur) sistemine temel taşı olarak alıp ekonomiyi kapitalizmden

(4) Bu yazı, «parti» sorunsalını kapsamına almamaktadır.

sosyalizme dönüştürmek istemektedir. Fakat bu dönüştürme işlemi şimdilik sadece mantıksal - zamanda vardır, tarihsel - zaman içinse bir belirsizlik egemendir.

Eğer bu tahliller kabul edilebilir gözüküyorsa, bundan şu çıkarsama yapılabilir:

Odak noktaları bilinen sosyalist teoriyi değil, fakat sosyalizme geçiş teorisini kurmak için mantıksal sistemlerden çok, reel sisteme (reel iktisat) eğilmemiz gerekir. Sosyalizme geçiş teorisinde reel iktisat yapmamak, keyfiliği de birlikte getirir. Herhangi bir mantıksal sisteme dayanarak izlenen eylem, ister - istemez, Türk toplumsal kuruluşunun yazgısını da onunla özdeş kılmaya zorlar. Oysa, Türk toplumunun istenilen o sosyalist yazgısını, ne bugünden kurmaya olanak vardır, ne de onun emekçi halk tarafından genel bir tasviple benimseneceğine dair bir kanıt...

Reel sistemlere göre yapılan sosyalizme geçiş yolunda eylem plânları ise, her ne kadar belirleyici bir biçimde Türk toplumunun yazgısını çizemese de, olanaklar aralığını gittikçe daraltacağından, gelecekte kapitalizm kadar sosyalizm de Türk toplumsal kuruluşunun yazgısına adaylığını kayddettirecektir.

10
İDRİS KÜÇÜKÖMER

a. YA DA "PAŞA" ve BİLİM

KÜLTÜREL çevremizle belirlenen yorumlarımız özneldir. Ama, bu nitelik gözlemlenen olgunun nesnelliğine gölge düşürmez. Üniforması içinde bir «paşa» ya «toplumun özgül koşullarına göre ortaya çıkmış, askeri - sivil otoriteyi temsil eden bir simge» olarak bakabileceğimiz gibi, aynı paşaya bir Avusturalya yerlisi «süslü giysili bir adam» olarak bakabilir.(1) Aslında, *doğru* veya *yanlış* olan yargılar «paşa» gerçeğini yadsıtmaz; çünkü, fiilen ortalıktadır. Ne ki, ancak bu doğrular ve yanlışlar sayesinde gerçeğe doğru yönelebiliriz. Bu, bilimdeki değişmedir.

İdris de bu görüşle pusatlanmış olarak işe girişti. O kadar ki, bütün çalışmalarının belkemiğini oluşturan, kullandığı marxist kavramların karşısına bile, anti - anti - marxist (deyim, J. Robinson'undur) bir analizle çıkmayı göze aldı; oralarda oyalanmayıp, doğru olarak belleneni aşmak için...

(*) (1987), *Tarih ve Toplum*, sayı 44.

(1) İdris'in düşüncelerini daha iyi yansıtacağına inandığım için, H. Pulnam'dan alınan bu eğretilemede polis yerine «paşa» kullandım.

İdris'in, üretim güçleri, üretim ilişkileri ve artık (ürün, değer) gibi marxist aletleri kullanmasına rağmen, gerek Orta-çağ Türk (men) göçebe (Küçükömer 1977), gerek Osmanlı «Asya Üretim Tarzı» (Küçükömer 1969), gerekse Türkiye Cumhuriyeti sosyal kuruluşlarını incelerken hiç bir surette ortodoks marxist «tarihin evrim yasalarına» iltifat etmediği bilinmektedir. Ona göre, örneğin, göçebe üretim tarzında maddenin (ordunun) orduyla (maddeyle), AÜT halinde maddenin (ideoloji/devletin) ideoloji/devletle (maddeyle) ilişki içinde oluşu, -genellikle, Marx'ın tarihsel maddecilik öğretisi uyarınca kabul edilen üretim güçlerinin üretim ilişkileri üzerinde, bunların da sırasınca, sosyal kuruluş üzerinde başatlığı varsayımını ve böylece, bütün toplumlar için teleolojik olarak maddenin devinmesiyle belirlenen tek bir tarihsel gelişme yolağının olacağı sonucunu çürütebilir. Yine ona göre; ortodoks marxist teorinin aksine, üretim güçleri, üretim ilişkileri ve üstyapı kurumları (ideoloji, devlet) arasındaki elemanların arabağıntıları, bir bütün içinde tersinir olarak eklemlendiğinden, her bir elemanın görece etkisinin yoğunluğuna göre, sosyal matris belli bir biçim alır ve böylece toplumda üretim güçlerinin özerk belirleyici rolü ortadan kalkar. Hemen işaret edeyim ki, İdris'in kurduğu bu hayalî matris statik değildir. Doğrudur, Osmanlı toplumunda ilerlemeler yoktur. Ama, bu demek değildir ki, toplum kesinkes durağandır. Hayır, o battal bir süreç içinde devinir; ancak yekinerek.

Oldukça cüretkâr çıkışlarda bulunmuş olsa bile, buraya kadar hiç kimse, İdris'i anti-marxizmle itham edemez. Bugünlerde herkes biliyor ki, Marx da *Grundrisse* (1967) içinde kapitalizm - öncesi toplumları incelerken bu tür bir analizle sorunlara yaklaşmıştı.

İdris'in tartışıklı olması asıl bundan sonra başlar. Bilim dünyasına *anarşik* (Feyerabend 1980) varsayımlar atarak, teorik düzeyde, Osmanlı sosyal kuruluşunun bilinen sınıfsal yapısını allak - bullak ettikten sonra. Bu anarşik varsayımlar şunlardır; i) Osmanlı toplumunda 18. yüzyıla kadar süregelmiş ve iktisadi kertede gerçekleşmiş olan, toprak mülkiyetinin biricik sahibi sultanla, sarayda kümelenmiş ülema ve askerden (kapıkulları) oluşan sömüren sınıf ile doğrudan üretici olan reaya sömürülen sınıfı arasındaki zıtlık, 18. yüzyıldan sonra yerini bu sefer, ideoloji kertesinde gerçekleşen, batılı laik bürokrat sınıfla, yeniçeri - esnaf - ülema birleşmesinden doğan halk sınıfı arasındaki zıtlığa bırakmıştı. Neden? Çünkü; ii) kendisi de bir kapıkulu olan Damat İbrahim Paşa *yenilik,* daha doğrusu *batılaşma* hareketini başlattığı tarihten itibaren, «bürokratik (sivil, subay) laik, güya ilerici sayılmış, emperyalizm kıskacı içinde bürokratların oyunuyla içine kapanan islamcı - doğucu kamp ise gerici (mürteci) kabul edilmiştir» *(ibid.:* 84) ve; iii) Analizin çağdaş Türk toplumundaki izdüşümü halinde bile, ilerici ve solcu geçinen aydın - bürokrat - subay öbeği aslında gerici ve sağcı, gerici ve sağcı gibi görünen halk ise aslen ilerici ve solcudur. Bu sonuncu varsayım gerçek bir *coup de grâce*'dır.

Böyle bir yaklaşımının «fincancı katırlarını ürkütmesi» beklenirdi. Nitekim, öyle oldu. Gericiyken ilerici, sağcıyken solcu olarak yorumlanan halktan pek bir ses - seda çıkmadı ama, ilericiyken gerici, solcuyken de sağcı olarak tanımlanan aydın - bürokrat - subay öbeğinin bir bölüğü sadece üçüncü varsayıma karşı ateş püskürdüler. Birinci ve ikinci varsayımları irdeleyip eleştirmek ise onların görevi değildi; *resmi ideolojilerinde* «özerk aydın» kavramı olmadığından...

Ben kendi hesabıma, hem pozitif, hem de sosyal bilimlerin «anarşik» varsayımlarla ilerlediğine inanırım. «Ne kadar eski ve abes olursa olsun, bilgilerimizi yenilemiyecek hiç bir fikir yoktur», diyor P. Feyerabaend *(op. cilt: 7)*. İdris'in de bazı varsayımları anarşik olabilir ama, kurduğu teorinin Osmanlı - Türkiye Cumhuriyeti toplumlarını anlama sürecine ciddi bir katkıda bulunduğundan eminim. «Paşa» örneği unutulmasın. Onun hakkında da eski veya abes teoriler ileri sürerek, gerçeğini daha sağlam yakalama imkânını elde edebiliriz. Bu, bilimsel miskinliğin defedilmesi ve bilimden beklenilen değişmenin gerçekleşmesi demektir. İşte, İdris Küçükömer bu işi başarmış bir bilim adamıdır. Ve arkadaşımdır.

b. YA DA DUPUİT Mİ, DELİ DUMRUL MU?

F.A. Hayek (1978) iki tür iktisat hocası vardır diyor: konunun ustaları ve şaşırtıcılar. Birinci öbektekiler konulara tam hâkimdirler, bütün teorileri bilirler ve onlara göre kendilerine yöneltilen soruları tutarlı bir biçimde yanıtlarlar; E. von Böhm-Bawerk ile J. Viner gibi... İkinci öbektekiler ise, konular hakkında yerleşmiş formül ve iddiaları kullanarak kolayca sonuca erişemezler. Onlar daha çok, kendi yorumları çerçevesinde soruları çözmeye çalışırlar; von Wieser, F.H. Knight ve kendisi gibi... «Konunun Ustaları»nın kafası, eşyaları hep düzenli duran bir odaya benzer, «şaşırtıcılar»ın kafaları ise eşyaları dağınık, fakat her seferinde düzene sokulmaya hazır bir odaya... Galiba, İdris'in kafası bu sonuncularınkini andırıyordu.

Bu odayı iyi tanıyorum. Koskoca bir masada çalışırdı. Üzeri kitap, dergi, gazete ve tozla karmakarışıktı.

(*) (1987) *İktisat Dergisi*, sayı 274.

Kitaplar arasında Hobbes'u, Chomsky'i, İbn Kemal'i, Robbins'i, Eflatun'u, Marx'ı, Lévi-Strauss'u ve Prof. Dr. F. Ergin'i (!) bulabilirdiniz. Onunla konuştukça da bu kadar çeşitli ve de dağınık kitabı kafasının içinde nasıl bir düzenle yerleştirmiş olduğuna hayran kalırdınız. Buna karşılık, onu ilk kez dinleyen İktisat Fakültesi öğrencilerinin şaşırdıklarını biliyorum. Ondan okumuş olan bütün «iyi» öğrenciler aynı şeyi söyleyeceklerdir. Miskin bilimin mıymıy dersleri arkasından İdris'in sunduğu felsefe, metodoloji, tarih ve iktisat alaşımı ebemkuşağı misali genç dimağları renklendirir, onları afallatırdı. Neden bahsettiğini tam olarak anlayamazlardı ama, sosyal bilimin de ne olduğunu sezinleyen sezinlerdi. Bu, bence harikulade bir şeydi: zira, sadece Dupuit'yi anlamaktansa, hem onu, hem de Deli Dumrul'u birlikte sezinlemenin yeğ olduğuna çoktan karar vermiştim(2).

İdris'in iktisat bilimi metodolojisine çoklu - düzeyde yaklaşımı *İktisat İlkelerine Yeniden Bakış* (1972) kitabında açıkça görülür. Bunu vurgulamak üzere, *Giriş* bölümündeki düşüncelerini kısaca özetliyorum :

Evrende bir noktanın öbürüne, öbürünün de berikine göre yerleri değişken olduğundan, devinme/uzaklık oynak bir bütünlük içinde meydana gelir. Bu bakımdan, iki nokta arasındaki uzaklık mutlak olmayıp nisbîdir. İnsan da maddi devinmenin özgül bir türü olduğundan, o ve toplum karşılıklı ilişkiler içinde bütünleşir. Bu bütünleşmenin temelinde insanın biyolojik ve sosyal yeniden - üretimi olgusu yatar. Ne ki, bu olgunun maddi koşulları sürgit değiştiğinden, süreç içinde bütünleşme

(2) Dupuit'ye göre bireyin köprüden geçişinin marjinal faydası, ondan alınacak bacı belirlerken, Deli Dumrul'a göre, birey köprüden geçse de, geçmese de baç ödemeye mecbur kalacaktır.

mutlak olmayıp, nisbî kertede gerçekleşir. Yani, toplumların gerek artsüremli, gerekse eşsüremli kuşatım ve koşullarında tekdüzelik ortaya çıkmaz; toplumlar birbirlerine göre farklılaşmışlardır.

Sorun böyle ortaya konulunca, toplumdaki iktisadî olguyu anlamak üzere, somut gerçeği zihin sürecinde ve soyutta yeniden kurmaya çalışan iktisat teorisini, Ortaçağ skolastikleri ile XVI. ve XVII. yüzyıl filozoflarından, *via* A. Smith, neo-klâsiklere aktarılan *doğal düzen* fikrine, veya bunun modern terimlerle çevirisi demek olan *denge* ve *optimizasyon* kavramlarına dayandırmak hatalı olur. Hâlâ, diyor İdris, günümüzün neo-klasik iktisatçıları tıpkı Copernicus, Galileo ve Newton gibi, doğal yasaların egemen olduğu mutlak ve değişmez bir toplum düşleyip, bu kurgunun iktisat teorisini yapmaktadırlar. Oysa, zaman ve mekân içinde, toplumların bağrında farklı iktisadi ve toplumsal yeniden üretim koşulları geliştiğinden, nisbîlik (belki de dengesizlik) kavramı, çağımızın pozitif bilimlerinde baş köşeye kurulduğu gibi, iktisat biliminde de yerini almalıdır(3).

Böyle düşünen bir iktisat hocası ne yapar? Tabiî ki, iktisat biliminin ilkelerine yeniden eğilmeyi tasarlar. İdris'in de niyeti buydu. Dört cilt olarak tasarlanıp, ancak zikrettiğim birinci cildi yayımlanan yapıtında, merkantilist, fizyokrat, A. Smith ve Ricardo okullarının kurmuş oldukları teorileri mükemmel bir iktisadi düşünce tarihi çerçevesinde (iktisadi/tarihî gerçeklerle vs. arasındaki ilişkiler) sergileyerek, iktisat bilimi ala-

(3) İdris'in Osmanlı ve Cumhuriyet toplumlarını anlamak üzere bu görüşten yola çıktığı bilinmektedir. Bakınız: Küçükömer, İ. (1969) *Düzenin Yabancılaşması,* Ant Yayınları: İstanbul.

nında amacının ancak çok ufak bir bölümünü gerçekleştirmiş oldu. Fakat, bana kalırsa, kitabının yöntemle ilgili bölümü bu özetten kat kat önemlidir.

Olan oldu! Onun çağdaş iktisat teorileri (neo - klâsik, keynesgil, yeni - ricardocu, marxist) hakkındaki görüşlerinden bize sadece «bütün teorilerin çürütülebirliği» ilkesi kaldı. Bu epistemolojik yaklaşımın ilk muştucusu herhalde İdris değildir ama, savunduğu bu ilkeyle kimi çevrelerce ayaklarına *sanat (= teknik)* bukağısı takılmak istenilen iktisadın *bilim* kimliğini berkiterek, onun özgürce soluk almasına yardımcı oldu.

c. YA DA İBN HALDUN *versus* LOCKE

İ. Küçükömer'in ölümünden sonra peşpeşe iki makale yazdım (1987a, b). İlkinde, onun *Düzenin Yabancılaşması* kitabındaki tersyüz edilmiş üretim kavramından hareket ederek Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti toplumlarına, ikincisinde *İktisat İlkelerine Yeniden Bakış* kitabının «Giriş» bölümünden yola çıkarak iktisat metodolojisine nasıl yaklaştığını özetlemeye çalıştım. Bu arada, benim için onun görüşlerini daha da aydınlığa kavuşturacak iki olay oldu. Biri, eski ve yeni olmak üzere iki makalesinin yayımlanması (1987a, b), öteki, yazdığı müsveddeler ile tutmuş olduğu notların elime geçmesi(**). Bu çalışmaların hepsi (ayrılıklar ve hasta-

(*) (1988) *Toplum ve Bilim*, sayı 40, Kış.

(**) Bu sonuçları, Meral Küçükömer'in sevgi ve gayret dolu temize çekme çalışmalarına borçlu olduğumuzu hatırlayalım. Daktiloya çekilmiş haliyle bile bunların sökülmesi zordu (karışık üslup, tamamlanmamış cümleler, konu sapmaları, kaynakça yokluğu vs.) Buna rağmen, onunla olan dostluğum okumaları nispeten kolaylaştırdı. Elyazmaları içinde fevkalade ilginç ve dürtücü anlam, telkin ve ima taşıyan ifadeler bulunmaktadır. Ne yazık ki, bilgi ve ilgi dağarcığıma girmeyen (İbn Rüşd'ün felsefesi ve güncel

lıklar dolayısıyla) benim için yeniydi. Onları *Toplum ve Bilim*'de (1977) çıkan makalesiyle birlikte okuyunca, İ. Küçükömer'in toplum, devlet ve tarih hakkındaki düşüncelerinin birdenbire daha belirgin hale geldiğini gördüm. İşte bu makale, yukarıda saydığım dört belgeden (1977; 1987a, b; A1 - A16) ayıkladığım dediklere dayanarak, onun toplum/devlet/tarih savını bir model çerçevesinde toplayabilmek amacıyla yazılmıştır. Bunu yaparken ahlâki iki sorunla karşılaşacağımın bilincindeydim. Birincisi kendisiyle ilgili; acaba İ. Küçükömer, elyazmalarında geliştirdiği fikirlerini aynen yayımlar mıydı? İkincisi, bana değin; acaba onun dediklerinden toparladığım model benim tarafımdan, fakat İdris-varî bir mantık işlenip kurulmuş olduğundan, görüşlerini tam olarak yansıtabilir mi?

Bu sorulara olumsuz yanıtlar verilmiş olsa bile, böyle bir işi üstlenmekten kaçınmazdım, çünkü, ergeç birileri buna benzer çalışmalar yapacaktı. Arkadaşım olduğu için bu işi ben başlattım, gerisini yarın başkaları getirir. Böylece de belki, «özürümün kabahatımdan büyük olmadığı» anlaşılmış olur.

Bu koşullar altında, sunduğum çalışmanın bana değil, ona ait olduğunu söyleyebilir miyiz? Kuşkusuz, «evet». Zira, bu makalede onun çalışmalarını, açıklayıcılık dışında, hiçbir şekilde, eleştirmeye kalkmadım.

Türk politikası sorunları gibi) bir sürü el yazısını bir yana bırakmak zorunda kaldım. İnceleddiklerim sadece, bugünlerde üzerinde çalıştığım toplum, tarih ve devlet gibi konularla ilgili olanlardır. Bunlardan yaptığım alıntıları *İ. Küçükömer Arşivi* olarak A1'den A16'ya kadar kotladım. Arşiv, Meral Küçükömer'dedir. İdris'in bütün çalışmalarını bana emanet ettiği için kendisine müteşekkirim.

İ. Küçükömer'in toplum/devlet/tarih üzerindeki görüşleri birbirinden ayrılmaz. Şundan; ona göre, toplum ta yaratıldığından beri, öndün(4) *(inchoate)* devleti bağrında taşır *(ilerde)*. Yani, toplum ve devlet hep birbirini gerektirmiştir. Tarih ise bu birlikte oluşun taşıyıcısıdır; öyle ki, *bir* toplum/devlet yapısı F. Braudel'in (1969) uzun-döneminden çok daha uzun ve battal dönem (tarih) içinde aynı yapıyı değiştirmeden sürdürür.

Tahmin edileceği gibi, bu kadar kapsamlı bir toplum/devlet/tarih savının modelden geçip teoriye (tarih teorisine) giden bir boyut kazanması için tarih, metodoloji, antropoloji, arkeoloji ve felsefe disiplinlerinin uyuşağında geliştirilmiş ayrıntılı bir tahlile ihtiyaç vardır. Oysa, İ. Küçükömer'in el yazmalarında irdelediği düşünceler, ancak büyük bir çalışmaya hazırlık olmak üzere kaleme aldığı soyut taslaklar halindedir. Hemen söyleyeyim ki, dağınık ve bölük-pörçük olsalar bile, bu taslaklar gerekli mantık ve yöntem tutarlılığı ile yeterli kavram ve terim araçlarıyla pusatlanmış olduğundan, İ. Küçükömer'in bakacını aydınlatacak bütün ögeleri içermektedir. Bundan dolayı, benim işim, sadece işbu taslakları tümgelimsel bir uslamayla ardarda gelen çıkarsama tabakaları haline getirip, bunlardan tutarlı bir model inşa etmek olmuştur.

1.1. Her toplum kalımını sağlamak üzere çok-düzeyli ilişkilerin bütünlüğü içinde kendini yeniden-üre-

---

(4) Sözcük Orhon Türkçesiyle, Orta-Türkçede kullanılmış olduğu gibi (Clauson, G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, (Oxford, Clearendon Press, 1972), *Tarama ve Derleme Sözlükleri*'nde de vardır. Bundan dolayı, *inchoate* karşılığında kullanmakta tereddüt etmedim.

tir. İlişkilerin temelinde biyoloji ve *philogenecy* (türlerin kökeni ve evrimi) ve bunlara bağlı olarak kültürel yapı ve ontolojik gelişmeler yatar (A7b).

1.2. Yeniden-üretim bütünsel ilişkileri, kendi içinde, «dizekli[5] *(hierarchy)* düzenlemeleri» gerektirir. İnsanoğlu önce kendi türüyle (yaşlı-genç, erkek-kadın, zayıf-kuvvetli, dost-yad), sonra da doğal çevresiyle (bolluk-kıtlık, verimli-verimsiz) ilişkilere girmeye zorunlu olduğundan ve bu ilişkiler, ister istemez, çekişmeli bir ortamda gerçekleştiğinden, sosyal dizekliliğin sebebi aslen biyolojik (A7b) olmakla beraber, sonuçta politiktir. Bu bakımdan, politika altyapıyı oluşturur (A 16).

1.3. Toplumda tükel yeniden-üretim sürecinin yolaçtığı dizekli düzenlemeler gerekli bir olgu ise, bağrında gelişen bio-politik kurlaşmanın[6] *(ranking* A7) sonucunda erkin (iktidar) ortaya çıkması kaçınılmazdır.

1.4. Toplumda erkin varlığı, bir yandan, erke sahip olan, öte yandan, erkten yoksun olan kurların varoluşlarının bir önkoşuludur. Avcı toplumlarda bile «hakimiyet ve tabiyet ilişkileri... toplum yaşamının şartıdır.» (A8b)

1.5. Erke sahip olanlar, vargısal olarak, toplumsal yeniden-üretim koşullarını sağlayan mekanizmalar üzerinde de hak ve söz sahibidirler (sadece mülkiyete sahip olmak değil). Bu mekanizmaların yalnız maddi güçleri yönlendirdiği sanılmamalıdır. İdeolojik amaçlar (ve araçlar) da bu kategoriye girer. Tanım gereği

(5) Neoloji benimdir.

(6) Kur; Orta-Türkçe'den, bkz. Clauson (1972). Kavram olarak katmanlaşma - *stratification*'dan farklı.

bütün bu mekanizmaları edinmeden erk yoktur (A7c): erk doğmuş olduğundan dolayı tüm yeniden-üretim mekanizmaları edinilmiştir ve *vice versa*.

1.6. Erkin işlevi, «dizekli düzenlemeler» gereği, toplumda farklı kurların kalımını sağlayacak sürekli tükel yeniden-üretim koşullarını «düzenlemektir» (A7). Düzenleme süreci ya *rekabet* ya *tamamlaşma* tarzında (ortamında) gerçekleşir (A2a, b). Rekabet de, tamamlaşma da yaşamı sürdürmek için gerekli stratejik kaynakların denetimiyle yeniden-dağılımını düzenleme aracıdırlar (ki politikanın temelini oluştururlar A2b).

1.7. Her iki düzenleyici tarzın arkasında yaşanılmış (seçilmiş ya da zorlanmış) olan biyolojik hayatın yeniden-üretim koşulları yatar.

Rekabetçi tarz ancak tarımcı ve yerleşik toplumlarda ortaya çıkar (galiba, Hint-Avrupalı Batı toplumları S.D.). Burada üretici toprak sahibi çiftçi (1977:11), ülkenin siyaseten yönetildiği sitede oturur ve bir *citizen* olarak, siyasal kararlarda söz sahibi durumundadır. Bu hak, ayrıca ona, alacağı iktisadi kararlarda bir üstün-birimi tanımamasını gerektirir. Bu bakımdan, sistem rekabetçi ve mücadelecidir.

Oysa, Orta-Asya göçebe toplumlarında doğrudan üretici; çoban, sürünün yeniden-üretilmesinde toplumdan bağımsız değildir. O, sürü izleğinin, yaylak ve kışlakların saptanmasında karar sahibi olan üstün-birimden bağımsız olamıyacağı gibi, göçebe-çobanlığın gerektirdiği sürekli savaş işlevinde de (sürekli savaş; çünkü; i) boylar arasındaki çatışmadan ve; ii) göçebelerle yerleşikler arasındaki haraç, talan ve ulca uğruna yapılan savaşlar) siyasi-askeri üstün-erke uymak zorundadır. Bundan dolayıdır ki, göçebe hayvancılıkta

yöneticilerle yönetilenler arasında tamamlayıcı ilişkiler ortaya çıkmıştır *(ibid)*.

1.8. Her iki tarzda da bio-politik erk kendisinin ve toplumsal bütünün yeniden-üretimini aksatırsa, erke başkaldıranlarca el konabilir (A7b). Ne ki, erkin yeniden-bölüşümü dizekli düzenlemeleri etkinleştiren rekabet ya da tamamlaşma tarzlarını bozamaz. Çünkü, «her toplumda tarihin derinliklerinden gelip, değişmelere rağmen süregelen bir bio-politik yapı vardır» (1987b). Bu bir çeşit kolektif hafıza (*ibid:* 36), boyutu geniş bir tarihi genetiktir (A13e) bu(7).

2.1. Bio-politik erkin rekabetçi düzenlenmesi halinde, toplumdaki bütün kur ve bireyler her çeşit sosyal kaynağın (politik, ekonomik ve ideolojik 1987b: 37) denetimine ve örgütlenmesine (yasama, yürütme ve yargılama; *ibid:* 36) katılarak, ülke düzeyinde ve yerel çapta, bunlar üstünde söz sahibi olmak - üstünlük kazanmak A2b, c- amacıyla aralarında rekabete girerler ve hatta mücadeleye bile girişebilirler.

Oysa, tamamlayıcı düzenlenme halinde ancak yöneten kur ve bireyler kaynakların denetim ve örgütlenmesinde karar sahibidir. Yönetilen kur ve bireyler ise bu gibi faaliyetlere katılamaz. Zira, böyle toplumlarda politik erkin ayrışması diye bir kavram yoktur. Bu bakımdan, birbirlerine karşıt gibi gözüken kurların arasında aslen organik bir bağ (1987a: 82) kurulmuştur.

2.2. Her iki toplumdan rekabetçi olanı bireyci Batı toplumlarının, tamamlayıcı olanı utru - bireyci(8)

(7) Sanki, N. Chomsky-vari (1977) toplumsal-biyolojik bir derin yapı (S.D.).

(8) Utru: anti, bkz. Clauson (1972).

Doğu toplumlarının tarihsel genetiğini taşımaktadır (A13e).

2.3. Greko-Romen ve ondan kaynaklanan Batı dünyasında erk çoklu-düzeyde bölünmüştür. Bölünmüşlüğün ilki yasama, yürütme ve yargı olmak üzere örgütlenme düzeyindedir. İkincisi, politik, ekonomik ve ideolojik olmak üzere toplumsal işlevler düzeyindedir (S.D.). Üçüncüsü ise ülke ve bölge (yerel) düzeyindedir. Bütün bu rekabetçi, mücadeleci ve anarşik ögeleriyle bölünmüşlük Batı toplumlarının derin yapılarında yeretmiştir. Tarih devinse bile asal olan bu yapıdır. Buralarda, kurlar (giderek sınıflar) ve bireyler arasında eşitliği sağlayan simetri daima varolmuştur.

Doğuda tersinedir. Asal olan erkte tekliktir. Toplumların kurları ve bireyleri arasında eşitliği sağlayan simetri ortalıkta görünmez. Bunun yerini, çeşitli düzeylerde, asimetrik bir bölünmezlik almıştır. Böyle bir yapı, ister istemez, tamamlaşmayı gerektirir (1987a:82).

2.4. Öyle ise, Batı toplumlarındaki bütünlük çokluğa ve çeşitli düzeylerdeki özerkliğe dayanmaktadır. Toplumdaki herbir uyruğun (özne = *subject)* varlığında düşünülen bir bütünlüktür bu.

Doğu toplumlarında ise, bütünlük toplam (topyekün = *total)* anlamıyla *Bir*'dir. Öyle ki, bu, bütün belirlenmelerin kendisinde toplandığı kendi dışında hiç bir uyruğun varlığını tanımıyan üstün bir Bir'dir (1987b: 35-36).

2.5. Batı toplumlarında bölünmüşlüğe dayalı bir bütünlük vardır (sivil toplum), dedik. Bu demektir ki, bütünlük devlette yansırken, devleti yapılayan da bölünmüş erkler arasında benimsenmiş olan siyasal eşit-

lik ilkesidir (1987b: 36-37). Erkin bölünmüşlüğü devletin bölünmüşlüğü değil, aksine, devleti devlet yapan özelliktir. Başta ister konsül, ister kral, isterse imparator olsun, onlar ancak «eşitler arasında birincidir». Sorun, toplumda uyrukların bölünmüş erklerini yansıtacak kurul ve kurumların olup olmadığıdır. Bu kurullar komün, belediye, senato ya da konsey biçimlerinde olabilir.

Doğuda ise, hükümdar (Bir) bütün toplumun sürekliliği adına politik erk ve otoriteyi kullanır. Böyle toplumlarda, ayrışmış erk birimlerinin biraraya gelerek oluşturduğu bir devlet olmadığından toplumun tükel yeniden-üretimini sağlamakla üstün-birimin kendisinin ve ideolojisinin yeniden-üretilmesi aynı olgudur. Bu durumda, her toplumsal işlevde yasama, yürütme ve yargı erki topak (? S.D.) bir biçim alır. Erk özerkliklere ayrışmamıştır. Erkin tek sahibi toplum değil, onun adına hareket eden üst-merkezi-birimdir (1987b: 35-36); yani devlettir.

Sanırım, çeşitli makale ve el yazmalarından edindiğim bilgi ölçüsünde İ. Küçükömer'in toplum/devlet/tarih savını bir model çerçevesinde toparlayabildim. Bu model toplumları ve dolayısıyla devleti tarih içinde ikidoğrusal gelişme yolağına oturttuğundan, ona Rekabetçi-Tamamlaşmalı anlamına gelmek üzere RT modeli diyeceğim. Görüldüğü gibi RT soyut, mantıksal ve tümgelimsel bir modeldir. Tahliller süresince, dönemi belirtilmeden bazen tarihe (Osmanlı ya da Batı) şöyle bir atıfta bulunulmuşsa da, genellikle tarihsel olgularla sınanmamıştır.

Şimdi, RT'yi bir ceviz kabuğuna sığdıracak kadar ufaltalım.

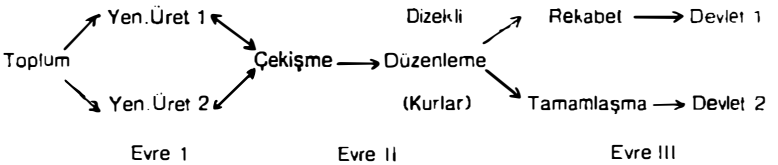

(Oklar gerektirmeyi, iki-yanlı oklar birbirini gerektirmeyi simgeler.)

Toplumun varlığı, onunla birlikte oluşan iki ayrı tarz yeniden-üretim sürecini (sırasıyla 1 ve 2, yerleşik - tarımcı ve göçebe - çoban toplumları verir) gerektirir. Bu süreçler, toplumdaki bireyler ya da öbekler arasındaki çekişmeleri *(conflict)* eşanlı olarak suüstüne çıkarır (Evre I). Çekişmeler sosyal yeniden-üretim sürecini aksatacağından, toplum kendi içinde bu aksaklıkları giderip, düzenleyecek erk sahibi bir kur yaratır ve böylece de düzenlemelerin dizekli bir ortamda (yöneten - örgütleyenler ile yönetilenler-örgütlendirilenler) etkinleşmesine yolaçar (Evre II). Tarihsel yaşamına tükel yeniden-üretim süreci 1 ile başlamış toplumlar sosyal çekişmelerini önlemek için rekabetçi düzenleme tarzını, tarihsel yaşamlarına tükel yeniden-üretim süreci 2 ile başlamış toplumlar ise tamamlayıcı düzenleme tarzını benimsemişlerdir. İşte, gerek Devlet 1., gerekse Devlet 2 bu denli iki ayrı tarihsel oluşmanın «genetik» ürünü olarak meydana gelmiştir. (Evre III).

Tahmin edileceği gibi RT'de aydınlığa kavuşturulması gereken bazı önemli noktalar vardır. Modeli olduğu gibi kabul edip, irdelemelerimizi sürdürelim.

a.a.) RT'de tarihi başlatan toplumun kalımı için girişilen yeniden-üretim sürecidir. Bu biyoloji, siyaset, iktisat, din, akrabalık, kültür ve ideoloji gibi farklı kertelerin birbirine geçmiş olduğu bir bütündür. Bu sosyal matris içinde başat ve belirleyici olan tek öge siyasettir. Çünkü, her yeniden-üretim çekişmeleri, her çekişme dizekli düzenlemeleri ve; her düzenleme siyasal erki, yani kurları belirler. Hatta, bu kerte toplumun «derin yapısını» oluşturduğundan, iktisat gibi bir kerte dahi toplumun seçmiş olduğu düzenleme tarzını değiştiremez. Bir ülke sanayileşme sürecine girip, özel teşebbüs ve piyasa sistemini benimsemiş olsa bile, diyelim, devletin bütüncül sultasından kurtulamaz.

a.b.) Öte yandan, maddeciliği, gözlemlenen tüm sosyal görüngülerin nedenini ideaya değil de, maddeye bağlayan bir öğreti olarak alırsak, RT'nin maddeci olduğunu söyleyebiliriz. Bu saptama, modelin yeniden-üretim gibi reel ve içkin bir süreçten kaynaklanmasıyla da bellidir. Ne var ki, bu maddecilik, Marx'da olduğu gibi toplumda bağımsız değişken ve belirleyici olduğu düşünülen üretim güçlerini asal etken olarak almaz. Burada belirleyen, birbirleriyle arabağıntılı olarak bütünleşmiş bir yeniden-üretim sürecinin düzenlenmesinde etkin olan siyasal kertedir. Yani, İ. Küçükömer'in maddeciliği bir çeşit Marx'ın iktisadi maddeciliğine, Weber'in siyasi ve askeri maddeciliğinin eklenmesi gibi bir şeydir (Gerth & Mills 1952: 47).

b) Sosyal tükel yeniden-üretim süreçlerindeki iki ayrı evrilme yolağını belirleyen, aslında, *türünleri (genesis)* hakkında spekülasyona gerek duyulmayan, toplumun bir zamanlar bunlardan birini seçmiş olduğu olgusudur. O kadar.

c) Her iki toplum çeşidinin yeniden-üretim süreçlerinde bireylerle bireyler, kurlarla kurlar (ve her ikisiyle doğa) arasında çekişmeler çıkabilir. Nedeni de, dediğimiz gibi, biyolojik, iktisadi, siyasi, dini ve ideolojik olabilir. Bu denli rahatsızlık ve çalkantıların toplumun kalımını örseleyeceği açıktır (ki bu durum toplumun yokoluşuna kadar varan bir sürü olumsuz gelişmeyi peşinden sürükler). Bu uslamadan dolayı, RT'nin kökeninde Hobbes'un (1971) «herkesin herkesle savaştığı hal»in yattığı ileri sürülebilir (bilindiği gibi bu halin fiilen ortaya çıkması önemli olmayıp, düşünülmesi bile yeterlidir; *ibid:* 124).

d) «Herkesin herkesle savaştığı hal»de, ya da İ. Küçükömer'in kavramlarıyla «tükel yeniden-üretim sürecinin aksadığı hal»de ortaya çıkan çekişmeler ancak bir düzenleyicinin; yani bir kurun varlığıyla yatıştırılır. Bundan böyle, toplum artık kurludur. Soru, toplumdaki dizekli kurlaşmanın devletin kuruluşunun da bir önkoşulu olup olmadığıdır.

Yanıta ipucu almak üzere İ. Küçükömer'e başvuruyorum: Ona göre; «İktidar alanı, politik ilişkilerde *belli bir düzeye* varılmakla, devlet düzeni «gerçekleşir (1977: a.b.ç).

Alıntıdan anlaşılacağı gibi, RT'ye göre toplumun devlet-li olması için «belli bir düzeye» erişmesi gerekir. Ancak RT'nin başlangıçtan beri kurlu bir yapıya sahip olduğu gözönüne getirilirse, toplumda devlet aygıtının önceli olan *erken devletin* ortaya çıkması kaçınılmaz olmayacak mıdır?

Yorum, öndün devletin nasıl tanımlandığına bağlı. Eğer onu Claessen & Skalnik (1978) gibi «kurların var-

olduğu, fakat aralarındaki başatlık ilişkisinin iktisadî sömürü mekanizması ile gereçkleşmediği» ya da Friéd (1967) gibi «toplumdaki birey sayısının talip olunan statülere göre pek az olduğu» durumların aygıtı olarak tanımlarsak, sanırım, İ. Küçükömer'in toplumunun ta yaradılışından beri öndün nitelikte devlet-li bir toplum olduğu anlaşılır.

e) RT'deki toplum/devlet savının, devlet teorileri konusunda, «çekişme» ve «tamamlaşma» *(integration)* türü teorilerle (Apter 1968; Service 1978; Haas 1981) benzerliği su götürmez. Bilindiği gibi, çekişme teorilerinde devlet, bireyler, kurlar ve sınıflar arasındaki çekişmeleri önlemek üzere vardır. Bütünleşme = Tamamlaşma teorilerinde ise devlet, değişik ideolojiler kılığına bürünmüş olsa bile, toplumun her alandaki yazgısını kendisi belirler. İlk halde, rekabetçi ve çoğulcu, ikinci halde monopolcü ve tekilci bir devletle karşı karşıyayız. Ya da başka bir deyişle, ilkinde *bireyci,* ikincisinde *bütüncül (holist)* bir devlet sözkonusudur.

Tarihlerine yeniden-üretim-1 ile başlayıp, Devlet-1'i kuran (rekabetçi) toplumlar hakkında ileri sürülen devlet teorisinin Hobbes'dan *(op cit)* yola çıkıp, Locke'da (1984) özel mülkiyetin kutsallığı, Rousseau'da (1983) «toplumsal sözleşmede» bireylerin siyasal eşitliği, Smith'de (1935) iktisadî karar birimlerinin özgürlüğü ve rekabetin serbestliği ilkelerini kapsayarak günümüzün «sivil toplum» kavramına kadar gelişip, mükemmelleştiğini biliyoruz. Hemen işaret edeyim ki, ancak bu kavram yardımıyla Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya gibi «Batı» ülkelerinin toplumsal doğrularını, aşağı - yukarı bir pozitif bilim yargısı şaşmazlığıyla, yakalamamız mümkün olabilmiştir.

Buna karşılık, İbn Haldun, tarihlerine yeniden-üretim-2 ile başlayıp, Devlet-2'ye ulaşan devleti anlama yolunda, atılmış kocaman bir adımdır. Onun *asabiyye,* Marx'ın *Asya Üretim Tarzı* tahlilleriyle yerine oturtulan Doğu'nun bütüncül devlet teorisinin, günümüzde ayrıca Wittfogel'in (1964) *Doğu* Ceberrutluğu (terim Montesquieu'nündür) ve Dumont'un (1966) *Homo Hiérarchicus*'u yardımıyla zenginleşmiş olduğunu ekleyeyim.

Sanırım, İ. Küçükömer'inkiyle ilgili olarak, devlet teorileri avadanlığından çıkarmış olduğum malzeme bunlardan ibaret. Ne ki o, bir yandan, her iki teori türünü, *via* tükel yeniden-üretim, Hobbes'un «insanlığın ilk halinden» türetirken, öte yandan, toplumun devlete varış eğilimini siyaset *force motrice*'ine bağlamıştır.

f) Her iki kümede yeralan teorilerin bir kısmı mantıksal-zaman, bir kısmı ise olgusal-zaman kavramları üstüne oturmuştur. İbn Haldun, Hobbes, Locke, Rousseau ve Smith gibi düşünürlerce toplum, düşsel ya da gerçek bir «insanlığın ilk halinden» başlayıp, mantıksal-zaman içinde, belli bir topluma doğru evrilmişlerdir. Benimsedikleri dünya görüşlerindeki farklılığa rağmen, Hegel ve Marx gibi düşünürler ise, toplumların evrilme yolağını tarihsel olgularla berkiterek, yani, olgusal-zaman yöntemini kullanarak tahlil etmişlerdir. Öyle görünmektedir ki, Wittfogel'in hidrolik toplumlardan hareket eden bütüncül toplum yaklaşımında ne mantıksal, ne de olgusal zaman kavramı kullanılmıştır. Çünkü, ona göre, bu gibi toplumlar bazı çarpıcı iktisadi-siyasi sistem değişmelerine maruz kalsa bile, derin yapılarındaki katılıktan dolayı, evrilmeden kalmaktadırlar. Dumont'da da böyledir. Ama o bir tarih teorisi yapmayıp sadece Hint kast sisteminin sorunlarıyla ilgilenmiştir.

İ. Küçükömer de bunlara benzer. Modelinin bütüncül toplumla ilgili olan bölümü tarih-sizdir. Bu bakımdan onun toplumu çevrisel ve zaman-tersinmezdir. Bu sonuç doğaldır, çünkü «tarihsel genetik» varsayımı, *via* bio-siyaset, toplumun ve devletin battal dönemler boyunca aynı halde kalmasını gerektirir; iktisadi ve ideolojik kertelerde ortaya çıkan (arizî) değişikliklere rağmen..

İ. Küçükömer'e yakın olanlar onun bütün çalışmalarının *Düzenin Yabancılaşması*'nın ikinci baskısına zemin hazırlayacak bir araştırma programına dahil olduğunu bilirler. Sanırım, kitap gün ışığına çıkmış olsaydı, kurduğum «ceviz kabuğu» modelinin bu araştırma programının *katı etözü*'nü oluşturduğu görülecekti. Ama, pek olasıdır ki yapı tahlillerine zaman ögesini katmak amacıyla İ. Küçükömer bu katı etözü yeni teorik malzemeyle pekiştirip, mükemmelleştirecekti. Bunu şundan söylüyorum: Kitap yazma sürecinin getirdiği mantık, düşünce, konuşma ve not alma mantığını aşar da ondan.

KAYNAKÇA

Apter, D. (1968) «Government», **International Encylopedia of Social Sciences.**

Braudel, F. (1969) **Ecrits sur l'histoire,** Flammarion, Paris.

Chomsky, N. (1977) **Reflexion sur la Langage,** Flammarion, Paris.

Claessen, H.J.M. & Skalnik, P. (eds) (1978) **The Early State,** Mouton Publishers, The Hague.

Divitçioğlu, S. (1987a) «İdris Küçükömer ya da Paşa Bilim», **Tarih ve Toplum,** sayı 44.

Divitçioğlu, S. (1987b) «İdris Küçükömer ya da Dupuit mi, Deli Dumrul mu?» **İktisat Dergisi,** sayı 274.

Divitçioğlu, S., (1987c) **Kök Türkler,** Ada Yayınları, İstanbul.

Dumont, L. (1966) **Homo hierarchicus,** Gallimard, Paris.

Feyerabend, P. (1980), **Against Method,** Verso Editions.

Fried, M.H. (1967) **The Evolution of Political Society,** Random House, New York.

Gerth, H.H. & Mills, C.W. (1952) **From Max Weber,** Routledge & Kegan Paul, London.

Haas, J. (1982) **The Evolution of the Prehistoric State,** Columbia University Press.

Hayek, F.A. (1978).

Hegel, F. (1956) **The Philosophy of History,** Dover Publication, New York.

Hobbes, Th. (1971) **Léviathan,** Edition Sirez, Paris.

İbn Haldun (1954) **Mukaddime** (Çev. K. Uzan), Maarif Basımevi, İstanbul, cilt 1.

Küçükömer, İ. (1969) **Düzenin Yabancılaşması,** Ant Yayınları.

Küçükömer, İ. (1972) **İktisat İlkelerine Yeniden Bakış,** Sermet Matbaası; İstanbul.

Küçükömer, İ. (1977) «Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden-Üretim ve Sivil Toplum», **Toplum ve Bilim,** sayı 2.

Küçükömer, İ. (1987a) «Liberal Değil, Sivil Toplum», **Tarih ve Toplum,** sayı 44.

Küçükömer, İ. (1987b) «Batılaşma, Kapitalizm ve Sivil Toplum», **İktisat Dergisi,** sayı 274.

Locke (1984) **Traité du gouvernement civil,** Flammarion, Paris.

Marx, K. (1967) Fondements de la critique de l'économie politique, Anthropos, Paris, Vol. 1.

Montesquieu (1964) **Lettres persanes,** Flammarion, Paris.

Pulnam, H. (1978), «Diologue with H. Pulnam» içinde: **Men of Ideas,** British Broad-casting Corporation p. 231.

Rousseau (1983) **The Social Contract,** Penguin, Middlesex, England.

Service, E. (1978) «Classical and Modern Theories of the Origins of Governments» in R. Cohen & E. Service (eds), **Origins of the State, The Anthropology of Politica' Evolution,** Philadelphia.

Smith, A. (1935) **An Inquiry into the Nature and Couses of the Wealth of Nations,** Mathuen and Co.

Wittfogel, K. (1964) **Despotisme oriental,** Les Editions de Minuit, Paris.

GEÇİVERMİŞ GELECEK

SENCER DİVİTÇİOĞLU

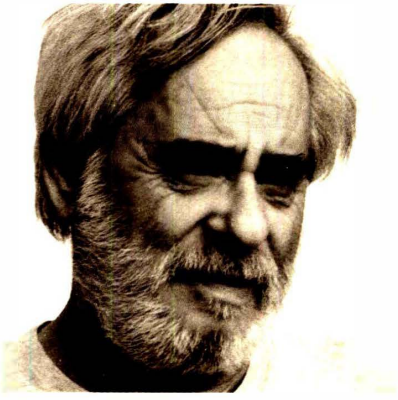

Kitap, Türkiye'nin otuz yıldır içinde yaşadığı dinamik siyasal, iktisadi ve sosyal olaylar sonucunda uğradığı yapı değişikliği süreci ve Profesör Sencer Divitçioğlu'nun bu konularda pek seyrekçe yayınlamış olduğu makalelerde geliştirdiği düşünce süreci arasındaki koşutluğu gösteriyor. Kendi deyimiyle kitaptaki her makale "geçivermiş bir geleceğe" tekabül ediyor, ya da "etmiş" gibi...

Profesör Sencer Divitçioğlu 1927 yılında İstanbul'da doğdu. İ.Ü. Iktisat Fakültesi'ni bitirdikten (1950) sonra, Paris Üniversitesi'nde doktorasını yaptı (1955). 1956-1982 yılları arasında İktisat Fakültesi'nde ve 1975'den itibaren B.Ü. İdari Bilimler Fakültesi'nde teorik iktisat dersleri okuttu; ta ki, Türk Üniversitelerindeki görevinden *affedilene* kadar (1982). Bu arada Cambridge Üniversitesi'nde (1963-64) ve Paris Üniversitesi - Nanterre'de (1982-84) davetli profesör olarak çalıştı, konferanslar ve dersler verdi.

Sencer Divitçioğlu'nun çalışma alanı üçlüdür: 1) İktisat Teorisi *(Mikroiktisat ve Uretim, Değer ve Bölüşüm* gibi kitaplar); 2) Marxist Teori *(Asya Uretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* gibi kitaplar); 3) Antropolojik tarih *(Kök Türkler* gibi). İlk iki konuda Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış başka kitapları ve makaleleri vardır. Şimdiki ilgi alanı tahsisen antropolojik tarihtir. Kendi deyimiyle 1402'lik olduktan sonra "müşterisi" kalmadığından, öz yurdu *İktisadiya*'yı terkedip, *Tarihistan*'a göçetmiştir ve halen orada mutlu b sürmektedir.

BAĞLAM

ISBN 975-7696-24-2